

A N M E L D E L S E R

Kaspar Villadsen:
Det sociale arbejdes genealogi. Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker.

København: Hans Reitzels Forlag 2004
(278 sider).

Denne bog er meget velskrevet og interessant, lad mig slå det fast med det samme. Kaspar Villadsen har omarbejdet sin ph.d. afhandling (fra Sociologisk Institut ved Københavns Universitet) til en læseværdig bog, og det skal han have tak for, især i betragtning af, at ikke alle formår at formidle deres forskning på en levende og oplysende måde. Kaspar Villadsen har ikke opstillet en egentlig problemstilling, men snarere fremsat den "påstand", som han kalder det, at den filantropiske dimension er blevet stadig mere dominerende i det sociale arbejde i løbet af de seneste 10-15 år. Han ønsker dog ikke at foretage en egentlig historisk gennemgang blot for at blive klogere på historien, men derimod at sætte vore dages sociale arbejde i relation til historien. Til at påvise dette anvender Kaspar Villadsen "den genealogiske analyse", som han definerer som en analysestrategi, der beskæftiger sig med at undersøge, hvordan mennesker gennem historien er blevet gjort til objekter for bestemte vidensformer og bestemte styringsstrategier.

Genealogien er især blevet udviklet og anvendt af den franske filosof Michel Foucault i værkerne om straffens historie og klinikkens fødsel. Ifølge Kaspar Villadsen er det kendetegnende for den genealogiske metode, at en begivenhed skal betragtes som produkt af en lang række historiske processer. Snarere end én historie er der altså tale om en mangfoldighed af hi-

storiske tråde, som kan forfølges. Foucault har fremhævet det samtidskritiske aspekt i den genealogiske analysestrategi. Historiskskrivningen skal dermed vise, at det, som i vores samtid regnes for naturligt, selvfølgelig, nødvendigt og "sandt", faktisk er historisk betinget. Hvilke antagelser der vandt og hvilke der tabte i historiens kapløb skal også undersøges, idet genealogien både skal beskæftige sig med kontinuiteter og diskontinuiteter.

Efter denne metodiske præsentation går Kaspar Villadsen i gang med sin genealogiske analyse og begynder med 1700-tallets fattigpolitik. Det er kendetegnende for denne periode, at de fattiges påståede døvenskab udgør et problem. Man må derfor sikre de fattiges arbejdsomhed gennem tvang, og de fattige bliver indsat i arbejds-huse og hospitaler og sat til arbejde fra morgen til aften. Denne periode er kendetegnet ved en patriarkalsk myndighed og en opfattelse af fattige som fordærvede, der trænger til at komme under en hård hånd. Dette ændrer sig ifølge KV gradvist i begyndelsen af 1800-tallet, hvor der opstår en interesse for at trænge til bunds i det enkelte menneske for at finde spiren til dets fordærvelse og dermed dets forarmelse. Der fremsættes ligeledes kritik af tvangen, idet det hævdes, at tvangsarbejdsanstalten snarere skaber en uselvstændig og "tvungen" arbejder end en selvstændig og driftig arbejder. Der skabes et nyt subjekt: den uafhængige arbejder, der træffer frie, men ansvarlige valg, som er selv-ansvarlig og "til at regne med". Men det er ikke alle fattige, som kan gøres ansvarlige, og der bliver nu skelnet mellem "de forbedrelige" og så de "uforbedrelige". De første skal hjælpes gennem det frivillige fattigvæsens rådgivning, mens de sidste skal indsættes i det offentlige fattigvæsens institutioner.

I slutningen af 1800-tallet udpeger filantropien de fattiges familie som det redskab, der skal imødegå den fattigdom og moralske opløsning, som synes at følge af industrialiseringen og tilvandringen til byen. Begrebet om "det gode hjem" bliver en støttepille for den gældende sociale orden, og til de fattige lyder budskabet: Frem for at stille vidtløftige krav til staten og samfundet, så få orden på forholdene i dit hjem og din egen levemåde! Der oprettes selvhjælpsforeninger, og i takt hermed bliver den offentlige fattiglovgivning mere omfattende, og flere og flere trængende grupper anses nu for at være værdigt trængende. Kaspar Villadsen afslutter gennemgangen af 1800-tallet med at nævne de mange sociale love, der vedtages i løbet af 1890'erne.

Herefter foretages et stort spring i kronologien (som åbenbart ikke spiller så stor en rolle i genealogien) og Kaspar Villadsen lander i 1960'erne og 1970'erne. Det er lidt ærgerligt, at 1930'ernes store socialreform ikke bliver analyseret, og der er ingen begrundelse for, hvorfor den skal springes over. Men 1960'erne er godt valgt som det sociale arbejdes blomstringsperiode og tiden for velfærdsstatens optimistiske udbygning, som Kaspar Villadsen udtrykker det. Den socialpolitik, som nu formuleres, udgør på mange måder en skarp kontrast til 1800-tallets liberale fattigpolitik. Den figur, som socialpolitikken nu står overfor, synes at være grundlæggende anderledes end 1800-tallets fattiglem. Istedet for en fordærvet vilje, der udmønter sig i dovenskab, armod og afhængighed, tales der nu om nedsat evne til at modstå sociale belastninger. Socialpolitik drejer sig ikke længere om at rette en indsats snævert mod den fattige og umiddelbart trængende. Socialpolitikken er blevet universalistisk og skal i princippet omfatte hele befolkningen. Hvor 1700-tallets paternalistiske fattigvæsen ville indespærre de fattige og holde dem afsondret fra resten af samfundet, er 1960'ernes socialpolitik præget af en ambition om, så vidt det er muligt, at integrere alle i velfærdssamfundet. Kaspar Villadsen understreger (s. 166), at selv om den socialpolitiske

planlægningsdiskurs opnåede en betydelig dominans i 1960'erne og 1970'erne, var den langt fra enerådende. Perioden var også præget af en anden diskurs, der i vidt omfang formulerede sig i modsætning til den officielle socialpolitiske planlægningsstrategi, nemlig diskursen om det syge samfund. Det var en samfundskritisk analyse, som især blev formuleret af socialarbejdere, kirkelige sociale organisationer og venstreorienterede, og som ville anskue sociale klienter som sunde symptomer på en syg samfundsudvikling. Denne diskurs forsvinder dog i slutningen af 1970'erne i takt med den stigende miskreditering af marxismen.

I løbet af 1980'erne sker der atter et brud med de foregående årtiers socialpolitik og principper for socialt arbejde, og der fremsættes en kritik af det sociale arbejdes passiviserende og afhængighedsskabende virkninger. Blikket vendes bort fra statsapparatet, og det bliver diskursen om det lokale fællesskab, der får størst betydning for årtiets sociale arbejde og socialpolitiske programmer. Det civile samfund blev det nye kodeord og får en nærmest mytisk karakter. Som Kaspar Villadsen skriver (s. 198) antages det, at den frivillige sektor rummer ægte fællesskab og solidaritet og er derfor et bevaringsværdigt element i velfærdsstaten, men at den står i konstant fare for at blive invaderet af en statslig bureaukratirationalitet. Kaspar Villadsen ser her en iøjnefaldende parallel til 1800-tallets diskussion om de ikke-statslige aktørers overlegenhed som fattighjælpere.

1990'erne præges på mange måder af en fortsættelse af disse tendenser, men der sker også en række nye bevægelser. Klientens indre kerne, det "egentlige jeg", bliver sat i centrum, og det sociale arbejde kommer i høj grad til at handle om at blotlægge de kompetencer og uudnyttede ressourcer, som alle antages at rumme. Også her udvikles en moddiskurs, som Kaspar Villadsen kalder for "post-modernistisk socialt arbejde", hvor socialarbejdere går ud og understøtter de såkaldt udstødte i den subkultur, som andre socialarbejdere ellers har villet fjerne de udstødte fra. Den

fremmedhed, de udstødte besidder, skal have lov at bestå.

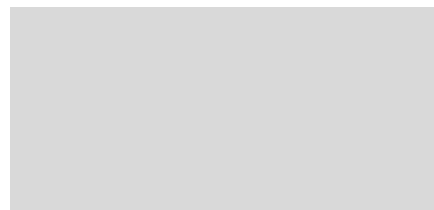
I epilogen argumenterer Kaspar Villadsen overbevisende for, hvorledes flere af de træk, han har fremhævet ved 1700- og 1800-tallets fattiglovgivning, fortsætter i nutidens socialpolitik. Hans håb er, som han skriver, at genealogien kan bidrage til at åbne nye muligheder for refleksion, aktivitet og kritisk spørgen til en central praksis i vores moderne velfærdssamfund.

Kaspar Villadsen har anvendt et righoldigt kildemateriale fra samtiden, og han har udført grundige analyser, der kan underbygge hans påstand. Hans metode er muligvis uangribelig fra en sociologisk vinkel, men det forekommer mig, at der fra en historisk vinkel kan fremsættes enkelte indvendinger. For det første er det uklart, hvad den genealogiske analyse kan, som en historisk analyse ikke ligesåvel kan få øje på. På side 22 skriver Kaspar Villadsen efter nøje at have gennemgået metoden: Genealogien adskiller sig altså på en række punkter fra den dominerende historietradition. Måske, men der er dog udviklet en ny kulturhistorie, som også er inspireret af Foucaults perspektiv. Min anden indvending går på, at denne genealogiske metode, og det gælder også for Foucault lui-même, ganske vist anvender historisk materiale, men ikke skelner mellem det diskursive niveau og det reelle. Så godt som alt det kildemateriale, Kaspar Villadsen anvender, er debatter, forslag, kort sagt ønsker om, hvordan det burde være eller kritik af, hvordan det er. På baggrund af dette materiale siger Kaspar Villadsen så noget om, hvordan det "virkelig" var, men det har han ikke belæg for. Han gennemgår f.eks. overhovedet ikke de forskellige lovgivninger, det vil sige de tiltag, der faktisk blev sat i værk, men slutter fra diskussionerne. F.eks. side 116 skriver han: "Lovgivningen udstikker og sanktionerer altså bestemte positioner ..." efter at have analyseret filantropien. Men filantropi og fattiglovgivning er netop ikke det samme, det var to forskellige områder som diskuterede og supplerede og kritiserede hinanden, men som ikke

kan sidestilles. Med denne metode sammenligner Kaspar Villadsen to usammenlignelige størrelser, som når han side 256 skriver: "Filantropien bryder med 1700-tallets paternalistiske fattigpolitik". Ja, selvfølgelig gjorde den det, for det var to forskellige domæner. Denne sammenblanding kan ske, fordi selve titlens udtryk "det sociale arbejde" ikke defineres, og det derfor ikke er tydeligt, om der er tale om statsmagtens sociallovgivning eller om frivilligt socialt arbejde. Endeligt er det også uklart, hvem de historiske aktører er, og diskurser præsenteres, som blev udviklet af sig selv i et lukket rum.

Disse indvendinger rokker dog ikke ved, at Kaspar Villadsen har udført en spændende og grundig analyse af tankerne vedrørende hjælp til de trængende.

Karin Lützen
Roskilde Universitetscenter

Jesper Hoffmeyer: Bio-semiotik. En afhandling om livets tegn og tegnenes liv.

Charlottenlund: Ries 2005 (463 sider).

Vi skal forstå naturen således, at det ikke er absurd at påstå, at den har frembragt os. (Ilya Prigogine & Isabelle Stenger 1985)

For sociologer – men også for kulturforskere, filosoffer og naturvidenskabsfolk og andre nysgerrige eksistenser – gives der mange gode grunde til at nærlæse og diskutere biokemiker Jesper Hoffmeyers imponerende doktordisputats, der blev forsvaret ved Aarhus Universitet d.3. juni i år.

Dykker der ned i bogen får man som samfundsteoretiker ikke blot et kompri-

meret kursus i moderne biologi (celleforskning, DNA-teorier, genforskning, evolutionsteori, økologiske implikationer af diverse videnskabelige forståelser etc.) – man bliver også udfordret til at tænke sit eget felt igennem på ny i en dialog med noget, der vel kan kaldes for en livsfilosofisk tegnteori med uhørt stor rækkevidde. Det kan anbefales at læse bogen i små doser og at have særdeles god tid. Den er nemlig meget svær at lægge fra sig. Værket gør gedigen modstand og egner sig ikke til skøjtende læsning.

Igennem 10 tætte og velskrevne og inciterende kapitler redegøres der for, hvorledes betydningsystemer opstår i den levende natur. Ambitionen kan ligefrem siges at være universel, metavidenskabelig og normativ, hvilket nok vil kunne krænke mangen en enkeltvidenskabelig forsker, der måtte tænke i en klassisk dualisme af formen: Der er radikal forskel på natur og kultur – både hvad angår fænomenernes ontologiske beskaffenhed og på udforskningen af dem (epistemologisk set). Snarere præsenteres vi her for noget, som professor i semiotik Per Aage Brandt kaldte for "semiotiseringstesen i fuldt monistisk ornat", da han med skeptisk pen anmeldte bogen i *Politiken* d.11.juni.

Hoffmeyer proklamerer, at hverken menneskelivet eller den humanistiske åndsvidenskab er hævet over naturen, men er derimod integrale dele af den. Han synes at ville forstå, at human- og samfundsvidenskab simpelthen også må tænkes som en del af alnatures semiosfæriske felt, og at tegnprocesser, der involverer bevidsthed (menneskets tanker, forestillinger, symboltydning etc.), ikke er fundamentalt forskellige fra tegnprocesser, der ikke involverer bevidsthed (fortolkningsprocesser i celler, blæksprutters tydning af lys, harers snedige omgang med ræve etc.). Kort fortalt: Der var betydning, før der opstod menneskelig bevidsthed, og der eksisterede tegn, før der var mennesker.

Den naturfilosofiske refleksions fornyelse står på tapetet. Udfoldet i skrift lyder det programmatisk og klagende fra bogens start:

Ifølge den biosemiotiske idé skal den levende natur forstås som essentielt båret af eller ligefrem bestående af semiosis, dvs. af tegn- og betydningsprocesser. Det følger af denne idé, at tegn og betydningsprocesser ikke, som det ofte har været antaget, kan udgøre det kriterium, hvorpå der kan skelnes mellem naturens og kulturens områder. Snarere må de kulturelle tegnprocesser betragtes som særtilfælde af en mere omfattende og generel biosemiosis, der uophørligt udspiller sig i biosfæren (s.18).

Den biosemiotiske idé indebærer, at livet på jorden udspiller sig i en global og evolutionær *semiosfære*, en sfære af tegnprocesser og betydningselementer, som udgør den forståelsesmæssige ramme, inden for hvilken biologien bør arbejde: "Semiosfæren er en sfære ligesom atmosfæren, hydrosfæren eller biosfæren. Den gennemtrænger disse sfærer fra inderst til yderst og består af kommunikation: lyde, dufte, bevægelser, farver, former, elektriske felter, varmestraler, bølger af mange slags, kemiske signaler, berøringer osv. Kort sagt livs-tegn". (s.18-19 med et indbygget genbrugscitat af Jesper Hoffmeyer fra 1996)

Mennesket er ikke skabt af gud –
ej heller af en hjemløs zigøjner
ved universets rand

Med primær teoretisk inspiration fra den amerikanske filosof, én af semiotikkens største faderskikkelser, C.S. Peirce hævder Hoffmeyer, at naturen har en immanent tendens til at antage vaner, og at selv naturlovene så at sige er blevet til. De er ikke absolutte, men evolutionært tilblivne. Naturens orden er en vaneorden, og det er forfatterens påstand, at den konkrete semiotiske dynamik får den levende natur til at bevæge sig mod en stadig større semiotisk frihed. "Signs grow" (jf. Floyd

Merrell, cit. s. 225). Således er mennesket udstyret med en meget lille krop og en stor hjerne. Da vi ikke kom til at veje 500 kg., fik vi bl.a. mulighed for at bruge vor kognitive kapacitet til noget andet end at holde en så kolossal kropsvolumen i gang. Men at vi blev talende og symbolbrugende væsner lå ikke indskrevet i vore gener, ligesom ej heller sproget lå indskrevet som et færdigt anlæg i vor kognitive konstitution. Sproget blev os ikke skænket af Gud eller opfundet intentionelt af kloge forfædre blandt primaterne. Hoffmeyer spidder veloplagt kreationistisk "tænkning", ærkehumanisme og vulgærdarwinisme – mens han genindskriver mennesket i naturen. Tegnenes liv og livets tegn har muliggjort, at vi er her som art.

Menneskets mentale system er vokset ud af naturen gennem en evolutionær proces, og vi må forvente i naturen at kunne finde fænomener, der minder om menneskelivet i alle dets former. Ja, hvis ikke det var tilfældet, måtte vi søge en teori, der kunne redegøre for, hvorfor vi skulle være så ekstraordinært særprægede væsner. Med al respekt for myten om hint syndige æblerov fra kundskabens træ så venter vi her stadig på en plausibel teori: Hvordan vil ærkehumanister (hvis sådanne stadig findes) forklare, at menneskets skulle være endt ganske og aldeles uden for naturen? (s. 21).

Ifølge Hoffmeyer skanderes og forstås det sammenvævede og højkomplekse felt, som vi kalder naturen, bedst ved hjælp af et snævert parløb mellem begreberne liv og tegn og ikke ved at reducere alt foreliggende til relationer mellem en suveræn bevidsthed og et tegnløst og tavst stof. Et par eksempler kan anføres: Æg og sperm fusionerer ikke blot. Cellerne kommunikerer med hinanden. Der er altid involveret fortolkning, før der kan komme et barn ud af det. Og generne besidder ikke i sig selv nøglen til menneskelivets særtræk og

kvalitet. Hoffmeyer advarer mod tidens magtfulde ideologi "DNA-ismen". Det er nemlig ikke generne i sig selv, der bør lægges vægt på; men deres indbyrdes samspil og fortolkning. Udtryk i retning af "gener for..." (dette og hint, såsom homoseksualitet, alkoholisme, intelligens, stoisk ro, lykke etc.) bør undgås; thi gener er ikke koblet direkte til egenskaber. Gener indgår i naturens semiosis, de udgør ikke sandheden om denne.

Livet snarere end naturlovene burde være naturvidenskabens grundfænomen, og følgelig tegnet snarere end atomet. Liv bæres af molekylere, der optræder som tegn (s. 32).

Hinsides antropomorfisme og pansemiotik

I en fingeret dialog med tre mulige modstandere afviser Hoffmeyer, at han skulle kunne rammes af anklager om, at den biosemiotiske idé er reduktionistisk, en forklædt vitalisme og en særlig metafysik. Han ønsker ikke at forfalde til en ren socialkonstruktivisme; thi den biosemiotiske idé er vævet tæt sammen med den levende naturs konkrete processer. Hoffmeyer afviser, at biosemiotikken antropomorficerer naturen ved at udstyre den med quasi-humane evner til panpsykisk tænkning eller åndelig kraft, og han advarer imod at tro, at han advokerer for en idé om, at alt i verden blot er tegn. Hans projekt er heller ikke pansemiotisk (s.107) og ikke optaget af at ville reducere alt til tegnprocesser og -ansamlinger. Der er ikke tale om, at semiosis opstod med livet. Naturens dannelse af vaner er foregået til alle tider; men med livsformernes udvikling har den erhvervet sig større frihed.

Hoffmeyer synes at tænke processuelt og horisontalt. Natur er så at sige altid allerede fuld af tegn og fortolkning, før vi taler om den og tænker over den. Uden at kroppens celler kender til vores eksistentielle dramaer er de aktive i at skabe os, dag ud og dag ind gennem mere eller mindre avancerede fortolkningsprocesser. Vo-

re ca. 50.000 milliarder celler udgør ikke en enhed, vi har suveræn styring på. Så kunne vi vel undvære irriterende autonomt-cellulære ustyrligheder som kræft, herbes, smerter, forfald og død.

Sproget giver adgang til at opfinde alle mulige ikke-eksisterende verdener – men også mulighed for at skelne mellem alle disse ikke-eksisterende verdener på den ene side og den verden på den anden side, hvis lovmæssigheder man ikke slipper godt fra at miskende (s. 360).

Menneskets sproglige frihed skal ikke overdrives. En række kendsgerningers "hvad" (koldt vand, varm lava, dødbringende væsker) sætter grænser for den humansemiotiske frihed til at ville opfinde eller konstruere hvad som helst. Den humane historie er indskrevet i naturhistorien. Sproghistorien er indfældet i biosemiotikkens konkrete udfoldelseshistorie. Vi skal lære at tænke os selv relationelt og evolutionshistorisk:

Vi er så at sige historisk præget på verden, og det er i øvrigt derfor, vi kan lære den at kende. Vores bevidste intentioner er altså ikke blot noget, der fostres i den ensomme hjerne; de udspringer altid af relationer mellem hovedet og verden (s. 78).

Naturen er ikke dum. Naturen er utrolig raffineret i sin indre regulering (...). Vi må så at sige lære os at tale med naturen på dens eget sprog. Gør vi det, bliver vores teknik nødvendigvis biosemiotisk (s. 403).

Liv har ikke krav på vor beskyttelse for enhver pris. Hvad der har krav på beskyttelse er naturens semiotiske mangfoldighed (s. 378).

Vi må indleve os i den anden, for den semiotiske krop kan ikke bevare sin sundhed uden (s. 373).

De to sidste kapitler af bogen tager livtag med en række aktuelle etiske og politiske spørgsmål. Hoffmeyer er ikke bange for den moderne bioteknologi, der anvendt med omtanke udmærket kan erstatte kemiske teknologier. Der er ingen vej uden om at fortsætte det historiske projekt, der igennem århundreder har bidraget til en humanisering af naturen. Med menneskelig snilde og selvbeholdning kan der principielt iværksættes et pragmatisk og produktivt samarbejde mellem naturens processer og de samfundsmæssige anlæggelser. Etikken kan ikke absoluteres med afsæt i naturens almene og ophøjede urørlighed. Hoffmeyer har ikke meget til overs for radikale, grønne økologisk-ideologiske positioner og for standardafvisninger af de snilde teknologier.

Udvekslinger af tegn: Den samarbejdende honninggøg og den energiøkonomiske hare
Hoffmeyer giver to tankevækkende eksempler på såkaldt "semiotisk interaktion" (tegn-vane-mæssig udveksling).

Det afrikanske boranfolk og en fugl, en sorthalset honninggøg (meget passende af tænksomme biologer kaldet for *Indicator indicator*), har således megen glæde af hinandens samarbejde og tegngivning. Klippemalerier viser, at mennesket har samlet honning i hvert fald de sidste 20.000 år, og honninggøen guider mennesket fra træ til træ med en særlig kaldelyd. Fuglen kan ikke selv åbne boet; men efter at mennesket har røget bierne ud, kan honninggøen måske sig i voks og larver.

Hvis en hare får øje på en ræv, tager den ikke fluks, som man skulle tro, benene på nakken. I stedet stiller den sig an, således, at ræven får øje på den med strittende ører og tydelig hvid mave, for hvis den noget langsommere ræv ved, at den er blevet set, vil den ikke forsøge at jage haren, da den er en hurtigere løber. Dermed sparer både haren og ræven unødvendige energiudladninger. Set fra harens synspunkt er denne form for semiotisk relation ikke direkte nedlagt i generne; den er heller ikke et rent arts-internt instinkt.

Kritiske anmærkninger

Vælger man at forbigå Hoffmeyers originale bog i tavshed, får man et forklaringsproblem på halsen; thi alle videnskaber – også de samfundsvidenskabelige – må klargøre, hvad de vil forstå ved naturen. Tilstrækkeligt er det næppe at vedblive med at gentage og at digte videre på de størknede *credo*'er, der prædiker, at *første*-naturen er tavs, givet og udleveret, og at *anden*-naturen er social, kulturel og konstrueret og at mennesket er det ophøjede og sociale dyr, der faktisk slet ikke er et dyr. Her kan biosemiotikken sende en hvirvelvind af vedkommende filosofiske og grundvidenskabelige spørgsmål ind gennem forskningsverdenene. Hoffmeyer udfordrer også de biologiske normalforklaringer, der hævder, at den darwinistiske selektion (den naturlige udvælgelse) "udgør en tilstrækkelig forklaring på den levende naturs historiske dannelsesproces..." (s.29).

Mens jeg primo juli læste bogen under den fængslende kroatiske sol, hvor kolonner af myrer i dagevis bekravlede de hvide husmure i nogenlunde stabile mønstre på usynlige og uudgrundelige veje (myrer skal tilsyneladende støde ind i hinanden for at finde den rette vej), begyndte tre kritiske anmærkninger at koagulere i mit sind:

For det *første* er det meget vanskeligt at se, hvorledes biologisk viden, empiriske iagttagelser og eksempler anvendes i disputatsen. Nogle gange forekommer de at være nødvendige for argumentationen (empirien er teorigenererende) – andre gange er de illustrerende og/eller læservenlige og pædagogiske. Umiddelbart skiftes der niveau på en noget usystematisk måde. Der tales om celler, myrer, bakterier, blæksprutter, hud, aber, membraner, mennesker, fotosyntese, æg- og sædceller, DNA, molekyler, koraller, plantearter, harer og ræve...uden at det nogensinde bliver metodisk klart for undertegnede – en udi biologiens vidtstrakte agre såre læg og u(ud)dannet læser – at forstå, hvorfor de fremførte påstande ikke snarere blev garneret af en niveau-stram omgang med det empiriske materiale. Der

springes rundt mellem alverdens biologisk materiale, der velsagtens – kunne jeg forestille mig – har ganske forskellig generaliserings- og udsigelseskraft. På trods af den tredelte progressionsopbygning (fra biosemiotikkens idé over naturens semiotik til menneskelivets semiotik), der indrammer og ordner de ti kapitler, savnede jeg kort sagt en tydelig metodisk og metavidenskabelig refleksion i det digre værk.

For det *andet*: Kan det levende og ikke-menneskelige overhovedet tænke og fortolke? Er hovedet ikke et *conditio sine qua non* for, at noget sådant som fri(t)stilling og åbning af betydning? Hvis der hældes vand på en tør plante – eller solen skinner på en lyshungrende ditto – har den ikke frihed til at undlade at søge at få fat i vandet; ej heller vil den vende sig væk fra lyskilden. Derimod kan mennesket begå selvmord, undlade at spise, være jaloux, gøre andre ondt, ængstes, glemme, handle irrationelt etc. Spørgsmålet er, om biosemiotikken kommer til at overanstrenge de semiotiske indsigter, når de skal kunne anvendes på og i hele verden. Det kunne jo tænkes, at meget i verden fungerer ganske automatisk og tegnløst, og at visse årsags-virkningsforhold ikke partout skal semiotiseres. Det kunne også hævdes, at der er omkostninger ved at sige, at verden primært består af tegn, og at det må kunne drøftes om biosemiotikken er dén ontologiske sandhed om verden (alting består af "proces-organisation" og ikke af partikler, pointerer Hoffmeyer på s.67). Kan biosemiotikken overhovedet angive, hvordan den vil kunne falsificeres? Jeg savner i øvrigt en filosofisk drøftelse af, hvad Hoffmeyer helt præcist forstår ved liv (*bios, vita*).

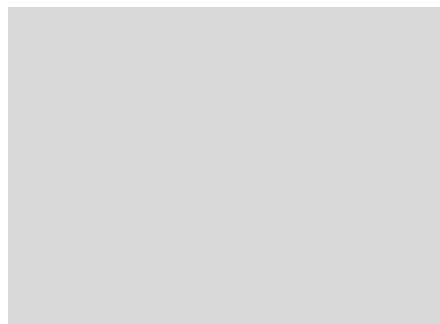
For det *tredje* kunne det have været spændende, om Hoffmeyer havde ovøvet at tage livtag med det martrende spørgsmål om "hvorfor", både på den lille akse: Hvorfor opstod mennesket? – og på den store: Hvorfor udvikles der semiotisk frihed i naturen? Den religiøse dogmatik parkerer som bekendt sit "hvorfor" inden for Guds ophøjede og omnipotente sfære, den oplysningsfilosofisk-teleologiske

tænkning (Kant) taler derimod om, at naturens *raison d'être* er at frembringe mennesket som fornuftig og perfektionerende art. Både Leibniz og Heidegger spurgte – uden at kunne eller ville svare med metafysisk selvsikkerhed: *Hvorfor er der noget og ikke langt snarere intet?* Og selvom dette spørgsmål vel ret beset stadigvæk er et forskningsproduktivt og ubesvaret spørgsmål, er jeg ganske overbevist om, at Hoffmeyer vil fastholde, at livets tegn og tegnenes liv fint kan florere på kontingente præmisser, og at de ofte tager form af selvorganiserende systemiske udvekslinger (se f.eks. s. 71, 211 og 187), der ikke kan fanges ind af og blive begrebet ved hjælp af ét svar på ét stort "hvorfors". Men det kunne nu have været sjovt at læse, hvorledes han ville have vovet pelsen i en systematisk og kritisk dialog med de sidste 2500 års mere eller mindre spekulative filosofi og teologi. Og dy mig for at spørge om, hvorfor der faktisk opstår vaner i naturen, kan jeg heller ikke.

Mon Hoffmeyers næste projekt kunne blive en kortlægning af, hvordan *Samfundets naturhistorie* (hans "gamle" værk fra 1982) skal genskrives på biosemiotiske præmisser, således at de sociologiske implikationer af de erhvervede indsigter igennem de seneste 20 års forskning kan blive så tydelige, at selv sociologer vil kunne risikere at få øje på dem.

P. S.: Et emne- og personregister og en ekstra omgang korrektur havde pyntet på værket.

Steen Nepper Larsen
Roskilde Universitetscenter

Rasmus Willig & Marie Østergaard (red.): Sociale patologier.

København: Hans Reitzels Forlag 2005 (180 sider).

Antologiens mål er at udforske forskellige unormale, patologiske handlinger, som fx voldsmandens, den depressives og anorektikerens, og disses kobling til først og fremmest sociale (og ikke fx fysiologiske) forhold. Antologien indeholder syv kapitler, hvoraf to er skrevet af de to redaktører og de øvrige fem er skrevet af henholdsvis Axel Honneth, Anders Petersen, Lars Geer Hammershøj, Camilla Sløk, og Carsten Bagge Laustsen. Den røde tråd i antologien er fokus på relationen mellem det patologiske og det normale. Nogle af kapitlerne er meget teoretiske, mens andre – og i mine øjne afgjort de mest interessante – i højere grad har et empirisk afsæt. Bogen er velegnet til studerende og forskere som arbejder med normalitet og afvigelse, men den er nok knap så velegnet til den samfundsinteresserede borger. Dertil er kapitlerne indimellem for svære at komme igennem.

Personligt fandt jeg Hammershøjs kapitel om "Anoreksi som afsindigt selvdannelsesprojekt" (titel på kapitel) og Laustsens kapitel om "Voldtægter som våben i krig" (titel på kapitel) meget interessante samtidig med at teksterne var dybt foruroligende (især Laustsens kapitel foranledigede et ubehag under læsningen). Laustsens analyse viser kort fortalt at krigsvoldtægter (til trods for deres umiddelbare barbariske og primitive karakter) faktisk er en "hypermoderne krigsførelse, der er den konventionelle krig overlegen", som han skriver. Hans empiriske materiale er diverse rapporter og undersøgelser fra krigen i Bosnien i 1992-1994. Hans påstand om at krigsvoldtægter er hypermoderne og særdeles effektive i forhold til den ultimative traumatisering af fjenden, argumenterer han for ved at gennemgå den række af ødelæggende og fortvivlende tilstande som den voldtagne person og hendes familie/venner sættes i, og ved at på-

pege den pris voldtægtsmanden (soldaten) betaler for det fællesskab – skyldsfællesskab – som en så modbydelig handling automatisk placerer ham i. Det empiriske materiale er grufuld læsning, men når jeg indledningsvist skrev at det også var interessant læsning, skyldes det først og fremmest det sociologisk greb, Laustsen anvender. Med en utraditionel blanding af fx Douglas, Zizek og bibelske tekster – for blot at nævne nogle af de tekster/forfattere som har inspireret Laustsen – producerer han en analyse der er så mættet og vidtfavnende, at tekstens mange pointer/analyser er umulige at gengive på så lidt plads. Dog holder Laustsen antologiens mål for sigte gennem hele teksten ved at kæde analysen sammen med et vigtigt ærinde i antologien, nemlig at diskutere de forbud, der konstituerer os som mennesker. Og følgelig at diskutere, hvad der sker hvis disse forbud overskrides og vi som mennesker bevæger os ind i en udefinerbar gråzone, hvor – i forhold til Laustsens empiri – menneskets værdighed og integritet ødelægges.

Hammershøjs kapitel er også særdeles interessant læsning. I dette kapitel er det patologiske, syge individ anorektikeren (og bulimikeren) der har det problem, at hun ikke mestrer nutidens krav om frihed til selvrealisering (modsat modernitetens krav om frihed til selvbestemmelse). Hammershøj analyserer anoreksi og bulimi som former for patologisk selvdannelse, hvor patologi forstås som "deficit af socialitet", som Hammershøj skriver. Anorektikeren formår ikke at leve op til nutidens krav om at nyde den frihed, som senmodernitetens individualisering kræver. Hammershøj sparer heller ikke på empirien – til læserens glæde og ikke "irritation" som Hammershøj i en fodnote formoder den kan foranledige – og præsenterer et længere udsnit fra en radiomontage, hvor en anorektiker fortæller om sit liv. Bortset fra at casen kunne være præsenteret lidt tidligere – og ikke som nu som afslutning på kapitlet – fungerer kapitlet rigtig godt. Man bliver klogere mht. den konkrete empiriske genstand (spiseforstyrrelser), selv om netop denne genstands

særkende er, at den er vanskelig at blive klog på. Som Hammershøj formulerer det, kan man betragte spiseforstyrrelser som "forvrængede selvdannelser", hvor grovæderiet kan anskues som en symbolsk "konsumering af verden" og anoreksi som en selvoverskridelse i *intet*. Anorektikere selvdannelse bliver "forvrænget", fordi dette projekt udelukkende er rettet mod kroppen og ikke mod det sociale. Hvorimod bulimikere selvdannelse er "forvrænget", fordi det er en asocial konsumering af alt "og dermed en selvoverskridelse, der ikke giver anledning til nogen dannende erfaringer".

Det er ikke kun Laustsens og Hammershøjs kapitler, der giver anledning til eftertanke. Det giver de fleste kapitler i antologien, både mht. den empiri, der udfoldes i kapitlerne og mht. den forskellige sociologisk teori, forfatterne anvender i diskussionerne af sociale patologier. Sløks kapitel "Sjælesorg som patologi" giver fx som titlen anfører en anden vinkel på det patologiske subjekt. Sløks empiri er et forældrepar der ikke kan få børn, og de vil have en forklaring på deres ulykkelige situation: "NU skal kirken sige, hvad meningen er!" som Sløk skriver i en overskrift i kapitlet. Hendes analyse koncentrerer sig om sjælesorg og dens muligheder i forhold til nutidens patologiske subjekt.

Det er, som det fremgår af min anmeldelse, bestemt en bog, man som forsker med interesse for normalitet/afvigelse bør rekvirere (også for at få gode ideer til relevant litteratur). Antologiens største svaghed er efter min mening, at den til tider kræver en særdeles vågen læser. Teksten er ikke altid lige let at tage fat på. Den havde klart vundet ved at nogle af diskussionerne (og centrale begreber) blev pakket lidt mere udførligt ud, end de bliver.

Nanna Mik-Meyer
Institut for Ledelse, Politik og Filosofi
Handelshøjskolen i København

Jürgen Habermas: Demokrati og retsstat – en tekstsamling.

Redigeret af Heine Andersen. Oversat af Henning Vangsgaard.

København: Hans Reitzels Forlag 2005 (327 sider).

Bør et multikulturelt samfund anerkende kollektive rettigheder til etniske minoriteter eller oprindelige folk, sådan som radikalt identitetspolitiske positioner kunne hævde? Eller er det snarere vejen til opløsning af et demokratisk samfunds sammenhængskraft og interne solidaritet? Verden har forandret sig meget bare de sidste 10-15 år, og i den situation er det de færreste sociologer og filosoffer som formår på én og samme tid at fastholde og videreudvikle deres teoretiske perspektiv. Habermas har – trods mere end 40 års virke på den intellektuelle scene – stadig engagement nok til at gøre forsøget. Selvom man er "emeritus" behøver man ikke være nogen oldsag, og Habermas forsvarer med en ronkedors energi fortsat oplysningsfilosofiske idéer om en universel moral og demokratisk selvbestemmelse.

Tekstudvalget – intro

Teksterne i ovenstående tekstudvalg omhandler spørgsmål om solidaritet, menneskerettigheder og demokrati på et komplekst, multikulturelt og i stigende grad globaliseret samfunds præmisser. De er alle på nær én udgivet efter Habermas publicerede sit retsfilosofiske hovedværk *Fakticität und Geltung* og videreudvikler mange af de grundlæggende teser herfra. Da Habermas i 1992 udgav sin retsfilosofi, var der kritiske røster som pegede på at det virkede lidt tilbageskuende at udvikle en teori om en "klassisk" demokratisk retsstat, når mere empirisk orienterede retssociologer i et stykke tid havde diskuteret refleksiv ret, retspluralisme og retens internationalisering. Derfor er det et godt initiativ som Hans Reitzels Forlag og redaktøren Heine Andersen har taget til at udgive nærværende tekstsamling, for den viser at det er lykkedes ham at udvikle sit perspektiv på nye præmisser.

Heine Andersen gør i sin glimrende og oversigtsskabende indledning til antologiens 11 tekster opmærksom på at disse kan inddeles i 4 grupper. Først kommer fire mindre artikler om grundlæggende rets- og demokratiteori. De omhandler bl.a. forskellige former for brug af den praktiske fornuft, forskellige demokratiteorier samt det intrikate forhold mellem demokrati og ret. Herefter følger to af antologiens mest interessante tekster – der omhandler spørgsmål om multikulturalisme, nationalisme og rettigheder. Den tredje gruppe af tekster berører spørgsmål om økonomisk, kulturel og politisk globalisering, menneskerettigheder og overnationalt demokrati. Den sidste tekst er en lang artikel, der rummer en diskussion af moralske normer og reformulering af Habermas' moralfilosofiske kognitivismen – at moralske normer kan være "rigtige" analogt til den måde som udsagn om den fysiske verden kan være "sande". Tekstudvalget kommer således godt rundt om de vigtigste temaer i den sene Habermas retsfilosofiske/-sociologiske produktion. I det følgende vil jeg specielt omtale de første tre grupper ud fra en fuldstændig subjektiv og ikke-universaliserbar interesse i rets- og demokratiteori (og dermed lade moralfilosofien ligge).

Menneskerettigheder og folkesuverænitet

Er der et tema som er gennemgående i forhold til Habermas' retsteori, så er det forholdet mellem grundlæggende menneskerettigheder og folkesuverænitet. I *Fakticität und Geltung* er tankegangen basalt set at betragte menneskerettigheder og folkesuverænitet som lige oprindelige – på tysk *gleichursprünglich*. Demokratiet forudsætter retsstaten og vice versa, og det ene princip må ikke underlægges det andet. Den tankegang fungerer meget godt, når vi taler om at borgerne må have visse politiske rettigheder som ret til at deltage i periodiske valg og ret til menings- og ytringsfrihed, hvis demokratiet skal have mening. Men hvad betyder det mere praktisk i de tilfælde hvor en domstol, som fx

den Europæiske Menneskeretsdomstol, fælder en afgørelse der betyder at en demokratisk vedtaget lov må laves om? Ja, hvis ikke det skal indebære at retten tilsidesætter demokratiet, så må de normer, som en sådan beslutning hviler på og beslutningen selv, have en eller anden form for demokratisk legitimitet.

I en af de mere interessante artikler i antologiens første del – *Den demokratiske retsstat – en paradoksal sammenknytning af modstridende principper* – diskuterer Habermas med den amerikanske retsteoretiker Frank Michelman. Han har udformet en teori om “the responsive judge” der først fælder sin dom efter nøje overvejelser af de argumenter som et aktivt civilsamfund rejser for og imod en bestemt afgørelse. Habermas generaliserer den tankegang til at gælde forfatningsfortolkningen i sin helhed. En forfatning bør først og fremmest fastlægge nogle grundlæggende principper som hver generation i historiens løb må fortolke på ny i kritisk dialog med de oprindelige intentioner.

Det er et godt bud på det betændte spørgsmål om forholdet mellem demokrati og menneskerettigheder – men løser det problemet? En forfatning består jo ikke blot af principper, men også af en række substantielle bestemmelser der ikke blot kan nyfortolkes. Det gælder en række paragraffer i den danske Grundlov, hvor det fx fastslås at folkekirken er statskirke i Danmark. Hvis det forhold skal ændres, skal Grundloven laves om – den kan formodentlig ikke blot omfortolkes. Og – kunne man tilføje – da den sidst blev ændret i Danmark, i 1953, lykkedes det kun at mobilisere befolkningen, fordi Margrethe skulle have lov til at blive dronning. Skal en forfatning laves om risikeres altså, at den må trække på nogle energier som ligger uden for forfatningen og den demokratiske proces selv. Det kan da give diverse forfatningspatrioter noget at tænke over!

Forfatningspatriotisme, anerkendelse og multikulturalisme
Eller – måske er Habermas’ forfatnings-

patriotisme ikke så naiv som den nogle gange fremstilles. Det fremgår af den interessante artikel *Kampen for Anerkendelse i den Demokratiske Retsstat* at Habermas’ forfatningspatriotisme ikke blot har et abstrakt retligt-moralsk indhold, men også fordrer indfældning i en etisk-politisk kontekst. Synspunktet fremføres i diskussion med Charles Taylor der har argumenteret for, at en anerkendelses politik i et multikulturelt samfund i forhold til fx etniske minoriteter og oprindelige folk bør kunne inkludere anerkendelse af visse kollektive rettigheder til disse grupper. Habermas giver Taylor ret i, at minoriteter ikke legitimt kan påtvinges majoritetens kultur og må have visse individuelle rettigheder til fx at bruge deres eget sprog eller til at dyrke deres egen religion. Multikulturelle samfund fordrer imidlertid først og fremmest udvikling af en *fælles politisk kultur* adskilt fra partikulære “delkulturer” og traditioner. Lykkes den operation ikke, risikerer samfundslivet at forfalde i gensidigt lukkede subkulturer. Kollektive rettigheder risikerer, iflg. Habermas, at forstærke den proces og udvikle sig til det han kalder “*administrativ artsbeskyttelse*”.

Modsat Taylors anerkendelsesteori holder Habermas altså fast i idéen om universelle individuelle rettigheder og tanken om en fælles politisk kultur. Risikerer vi så alligevel ikke at den fælles politiske kultur fortrinsvis bliver udviklet på majoritetsbefolkningens præmisser? Formodentlig jo. Habermas mener at individuelle kulturelle rettigheder kan mediere mellem partikulære (subkulturelle/ etniske) identiteter og en fælles politisk kultur. Det er givet vis korrekt at sådanne individuelle rettigheder har betydning for hvor inklusiv og tolerant majoritetskulturen udvikler sig, men samtidig er det dog spørgsmålet om ikke vægtningen af forholdet mellem partikulær autenticitet og det større politiske fællesskab i et vist omfang er et “*tragic choice*” der umuligt kan sikre begge dele lige godt.

Globalisering og postnationalt demokrati

Den tredje gruppe af tekster i antologien tager udgangspunkt i, at globaliseringen udgør en reel – økonomisk, social, økologisk, kulturel og politisk – udfordring for netop demokratiske rets-stater. For at genvinde styringskapacitet er en "politisk lukning" i forhold til det globale marked nødvendig. Den lukning består for Habermas først og fremmest i etablering af nye overnationale former for demokrati med den Europæiske Union som eksempel, der ved sin økonomiske vægt vil kunne påvirke og i samarbejde med andre stater vil kunne regulere verdensmarkedet. At håndtere globaliseringens sociale, økonomiske og politiske udfordringer kan imidlertid vise sig at være lidt som at søge at løse cirkelens kvadratur. Samtidig med at social sammenhængskraft og demokrati på *nationalt plan* kun kan sikres gennem forøget *internationalt* samarbejde og solidaritet, truer økonomisk usikkerhed, politikerlede og xenofobi nemlig med at umuliggøre den slags politiske initiativer som EU-samarbejdet udgør.

Habermas sætter – som i mange af sine tekster fra 1990'erne – sin lid til rettens socialintegrative funktion. At der ikke findes "et europæisk *demos*" er principielt set ikke en afgørende indvending mod et postnationalt demokrati, fordi den klassiske nationalbevidsthed også var en konstruktion. Flere steder har han argumenteret for at debatten om en europæisk forfatning kan have en "katalysatorisk" funktion i forhold til nationale offentligheder og civilsamfund ved at igangsætte debat om EU-samarbejdets fremtid, der kan blive startskuddet til skabelsen af en europæisk offentlighed og et europæisk partisystem. Set i forhold til EU-samarbejdets nærværende tilstand – efter franske og hollandske nej'er ved folkeafstemninger – virker det som om forfatningsdiskussionen nærmere har været katalysator for øget isolationisme. Men ingen kan benægte at disse folkeafstemninger vitterlig skabte intens de-

bat om EU's fremtid i de lande, hvor de blev afholdt. Fremtiden må vise, om det også er vejen til et postnationalt demokrati. Ulrich Beck har kritiseret Habermas visioner for at blive hængende i modsigelserne i en post-statslig statsmodel. Habermas' idéer med deres forsøg på at tænke videre på baggrund af en konkret politisk virkelighed virker dog mere realistiske end samme Becks mere luftige kosmopolitisme.

Savnets – diskussion af retsmediet Nærværende anmelder savner dog at Habermas forholdt sig mere kritisk til retsmediet som sådan. Det virker til tider som om at sociologer som Habermas, Ulrich Beck, David Held m.fl. er blevet ramt af "the *legal turn*" i en grad, så de har glemt den kritiske sans og den gamle diskussion om retliggørelse som Habermas selv var hovedmand i tilbage i 1980'erne. Ulrich Beck udgav for et par år siden en antologi med titlen *Make Law, Not War*. Det er da korrekt at international ret er at foretrække frem for krig – men hvad blev der af kærligheden, må man spørge?! Habermas argumenterer i artiklen *Legitimering på grundlag af Menneskerettigheder* for at menneskerettigheder er "detektivistiske" over for udgrænsninger i deres navn. Ytringsfrihed kan – i hvert fald på papiret – eksempelvis bruges til at kritisere at rettigheder kommer nogle borgergrupper til gode frem for andre. Ikke desto mindre skal man huske at positive rettigheder i tvivlstilfælde skal sanktioneres af domstol der ikke nødvendigvis er befolket med Frank Michelmans "responsive judges". I virkelighedens verden er det i hvert fald lige så sandsynligt at dommere er styret af vagnens magt, deres egne karrieremuligheder og systemets interesser. Det skal man måske lige huske, inden man sluger idéen om det retsstatslige demokratis velsignelser.

Frederik Thuesen Pedersen

Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Richard Florida: Den kreative klasse – og hvordan den forandrer arbejde, fritid, samfund og hverdagsliv

(samt som tillæg til den danske udgave: Richard Florida og Irene Tinagli: Europa i den kreative tidsalder)

Århus: Forlaget Klim 2005 (476 sider).

Denne meget omtalte bog om "den kreative klasse" i USA, der nu foreligger i dansk oversættelse med en tilføjelse om Europa, er i mange henseende en charmerende og fascinerende bog. Den fører læseren igennem store dele af den amerikanske sociale geografi. Den fortæller om den tiltrækkende del af bymiljøerne med deres mangfoldige kulturelle tilbud og om de højteknologiske virksomheders kontormiljøer. Den kreative klasses på en gang afslappede og krævende holdning til arbejdslivet samt de nye løse dresskoder skildres indgående.

Tilhører man – som denne anmelder og læserne af Dansk Sociologi – den kreative klasse, sådan som Florida afgrænser den, kan man nikke genkendende til mange af fortællingerne i bogen. Og endnu mere, hvis man har slået sig ned i hjertet af København – den eneste danske metropol. Samtidig kan det knibe, i hvert fald for mig, at fastholde interessen omkring de mange indforståede omtaler af store amerikanske byer, som jeg aldrig har besøgt. Fascinerende er imidlertid den farverige inddragelse af de fysiske rum, som vi lever i. Det være sig arbejdspladsernes indretning eller byernes arkitektur.

Til karakteristikkene af bogen hører dog også, at den er langtrukket. Det samme tema gennemspilles gang på gang, om end i forskellige varianter. Det er som en pose med blandede bolsjer. De fleste læsere vil kunne finde et eller andet, som de kan lide at smage på. Derfor er det måske ikke så underligt, at der på bogens omslag reklameres med, at det er "et værk, der har solgt mere end de fleste romaner". Det skyldes måske også

bogens journalistiske skrive-stil med en springende logik. Enskrivestil, der unægtelig vanskeliggør et koncentreret referat af Floridas tankegang og argumentation. Derfor må man som anmelder ofte ty til smagsprøver som den mest sigende karakteristik af indholdet i kapitlerne.

Florida bygger sine beskrivelser, vurderinger og analyser på inddragelse af mange forskellige kilder. Det drejer sig om de fokusgrupper, som han leder, interviews, som han har foretaget, mindre – ikke nærmere definerede – undersøgelser, interessante telefonhenvendelser og e-mails, som han har modtaget, anekdoter fra de konferencer, som han har deltaget i, hans besøg på højteknologiske virksomheder samt statistiske data om det amerikanske samfund. I begrebets strenge betydning er der ikke tale om et egentligt videnskabeligt værk. Jeg vil nærmest karakterisere det som et kæmpemæssigt essay, der krydres med såvel bløde som hårde data, og som indimellem er ligefrem missionerende. På trods af bogens titel er den næsten blottet for klasse-teoretiske betragtninger, og den handler først og fremmest om livsstil, og ikke ret meget om social klasse.

I kapitel 1 om forvandlingen af hverdagslivet leveres optakten til bogens budskaber. Den drivende kraft er blevet den menneskelige kreativitet. Her finder vi den fundamentale kilde til økonomisk vækst. Den dominerende klasse er nu den kreative klasse. Den omfatter mennesker, som værdsætter kreativitet, individualitet og forskellighed. Kernen i denne klasse er mennesker, der beskæftiger sig med videnskab, ingeniørarbejde, arkitektur, design, uddannelse, kunst, musik og underholdning. Deres økonomiske funktion er at skabe nye ideer, ny teknologi og/eller nyt kreativt indhold. De har forvandlet hverdagslivet. Vi har fået den "slipsefrie" arbejdsplads, den eksperimentelle livsstil og et fuldstændigt forandret tidsbegreb. Vi arbejder på tidspunkter, hvor vi egentlig skulle have fri, og leger, når vi egentlig skulle arbejde.

Alle bogens øvrige kapitler er grupperet under fire hovedafsnit, hvor det første har overskriften "Den kreative tidsalder" og omfatter kapitlerne 2, 3 og 4. I kapitel 2 om den kreative etos udpeges menneskelig kreativitet som det nye økonomiske livs definerende træk. Kreativitet forklares som evnen til at syntetisere – nøje at undersøge data, perceptioner og materialer og finde på kombinationer, der er nye og anvendelige. Den kreative etos markerer afskeden med fortidens konforme etos. Virkeligt kreative individer fra kunstnere og forfattere til videnskabsmænd og udviklere af "open source-software" drives primært af indre motivationer.

Kapitel 3 handler om den kreative økonomi. De kreative aktiviteter udnævnes til fremtidens økonomi. Der er en voldsom vækst i den kreative arbejdsstyrke og den kreative økonomi understøttes af, hvad Florida kalder "kreativitetens sociale struktur". Det er nye systemer for teknologisk kreativitet, iværksætterånd, nye og mere effektive modeller for produktion af varer og tjenesteydelser og et tolerant socialt, kulturelt og geografisk miljø, der fremmer kreativitet af alle slags.

I kapitel 4 kommer indkredsningen, definitionen og opgørelsen af den kreative klasses størrelse. Den omfatter de mennesker, der skaber økonomisk værdi ud fra deres kreativitet. Deres arbejde kan bestå af problemløsning såvel som at kunne konstatere problemer.

Det handler ikke blot om at bygge en bedre musefælde, men også om først at lægge mærke til, at det ville være smart med en bedre musefælde,

skriver Florida. Foruden den kreative klasse findes den traditionelle arbejderklasse og "serviceklassen". Den sidstnævnte klasse består af alle de mange job nederst i hierarkiet, hvor jobbene kræver mindre og mindre færdigheder og bliver mindre kreative. Denne klasse er i stærk vækst, hvad der i vid udstrækning er et resultat af den kreative økonomis behov.

Eftersom medlemmer af den kreative klasse er godt betalt og arbejder længe og på uforudsigelige tidspunkter, har de brug for en voksende arbejdsstyrke af servicearbejdere, der kan tage sig af dem og udføre deres huslige arbejde.

Dette kunne være Floridas optakt til betragtninger om udbytning og klassekamp, men det er dog ikke tilfældet. Han opgør den kreative klasse til at udgøre 30 pct. af den amerikanske arbejdsstyrke, mens serviceklassen udgør 43 pct. og arbejderklassen 27 pct. Med rette er han blevet kritiseret for at overdrive den kreative klasses omfang, men med hvor meget ville kræve kendskab til og kritisk gennemgang af de basale data bag hans regnestykke.

Det andet hovedafsnit har overskriften "Arbejde". Det er inddelt i fem kapitler. I kapitel 5 konstateres det, at der har været et akut behov for faglærte fabriksarbejdere over hele USA. I mellemtiden strømmer unge mænd og kvinder til kosmetologskolerne. De vil komme i arbejde til en dårligere løn end fabriksarbejdere, men deres arbejdsmiljø vil være mere stimulerende. Går vi til kernen i den kreative klasse, ser vi, at dens medlemmer godt kan lide at befinde sig i front, at udføre arbejde, der gør en forskel.

Kapitel 6 drejer sig om det horisontale arbejdsmarked. Folk føler sig ikke længere bundet til deres virksomheder. I stedet for at rykke op i gelederne i en organisation flytter de fra virksomhed til virksomhed i jagten på det de ønsker. De vil udvikle deres karriere horisontalt snarere end vertikalt. I kapitel 7 om den slipsefrie arbejdsplads henvises blandt andet til en undersøgelse foretaget af "Informations Weeks", hvor Florida skriver klummer. Ifølge denne undersøgelse mener næsten en fjerdedel af IT-arbejdere, at muligheden for at bære afslappet tøj er blandt de ting, der betyder mest på deres job.

Kapitel 8 omhandler ledelsen af kreativitet. Hovedbudskabet er her, at folk ikke ønsker at blive overladt til sig selv, og de ønsker ikke at blive styret ned i den mindste detalje. De ønsker ikke at tage imod

ordrer, men de ønsker at få anvist en retning.

Folk kræver nu den slipsefrie arbejdsplads' centrale elementer og vil simpelthen ikke arbejde på steder, der ikke tilbyder disse.

Kapitel 9 skildrer "Forandringen af tiden", at andelen med fleksible arbejdstider stiger voldsomt, og at der blandt medlemmerne af den kreative klasse er en kompleks sammenvævning af arbejde og privatliv. "De folk, der sidder i kaffebaren med deres bærbare computer – arbejder de eller socialiserer de? De gør vel begge dele", skriver Florida. En anden tendens i vores brug af tiden er ifølge Florida den stigende forekomst af livsstilsskift. Der er ikke blot tale om et jobskifte, men et karriereskift. Og det er ikke blot et karriereskift, men et skift af livsform. Hermed forsøger man at undgå den ultimative tidsbegrænsning med ét liv pr. person. Strategien er at stable to eller flere liv oven på hinanden inden for et livsforløb.

Det tredje hovedafsnit er benævnt "Liv og fritid" og består af to kapitler. Kapitel 10 har overskriften "Det eksperimentelle liv". Her fokuseres på, at den gamle, konforme livsstil er blevet erstattet af en mere kreativ livsstil, der er baseret på jagten efter store og engagerende aktiviteter og stimuli. De kreative søger den aktive udenørs rekreation. At cykle på mountainbike er nærmest blevet en absolut nødvendig færdighed. Selv vælger Florida den traditionelle form for cykling. Det er en multi-dimensional oplevelse at cykle. Det appellerer til den kreative eros, skriver han. Endvidere elsker de kreative "kultur på gadeplan."

Prøv at forestille dig at gå gennem et spændende kvarter i fx New York eller en by efter eget valg. Den første ting, der slår én, er menneskenes visuelle mangfoldighed. Mange etniske grupper er til stede i mange forskellige aldre og størrelser og med forskellige vilkår og dette alene kan sætte tankerne i gang.

Kapitel 11 handler om, hvad Florida kalder "Den storesammensmeltning". Det er nye arbejdsformer og nye livsstilsformer, som gensidigt gennemtrænger hinanden. Et væsentligt træk er her en opløsning af spændingen mellem den protestantiske arbejdsetik, hvor meningen med livet findes i hårdt arbejde, med bohemeetikken, hvor nydelse og lykke er det mest værdifulde. Gennem denne sammensmeltning opstår en syntese så dyb, at den skaber den fælles arbejds- og livsstilsetik, som han kalder den kreative etos.

Det fjerde hovedafsnit kalder han "Samfund". Det består af seks kapitler. Kapitel 12 er helliget "Stedets betydning". Her skildrer Florida den nok mest centrale tese i sin bog, nemlig at den kreative klasse ikke vandrer derhen, hvor virksomhederne er, men virksomhederne tværtimod flytter til de steder, hvor den kreative klasse ønsker at bosætte sig. Og det er steder med en masse faciliteter af høj kvalitet og gode oplevelser, en åbenhed over for mangfoldighed og frem for alt muligheden for at bevare og udvikle identitet som kreative mennesker. Af denne tese udspringer hans teori om den kreative kapital.

I bund og grund går min teori ud på, at regional økonomisk vækst bestemmes af, hvor kreative mennesker – indehavere af den kreative kapital – vælger at bo.

Der skal fx være musikspillesteder, lokale kunstgallerier, performancescener og teatre.

Kapitel 13 er en skildring af "Kreativitetens geografi". Her betones, at den amerikanske arbejdsstyrke er ved at omfordele sig selv geografisk, og at de forskellige klasser isolerer sig fra hinanden og skaber adskilte regionale centre. Her begynder for alvor hans anvendelse af indeks til rangordning af regionerne i USA. Han opstiller et kreativitetsindeks, der er en blanding af (1) Andelen af personer fra den kreative klasse i forhold til den samlede arbejdsstyrke; (2) innovation, der er målt ud fra patenter i forhold til indbyggertal; (3) et indeks for højteknologisk industri; og (4) "mangfoldighed, der

er målt ud fra Homo-indekset, der er et fornuftigt mål for et områdes åbenhed over for forskellige former for mennesker og ideer.“

Med kapitel 14 når vi frem til, hvad han kalder den økonomiske udviklings tre T'er, nemlig teknologi, talent og tolerance. Skal der være økonomisk vækst et sted, må alle tre T'er findes dér. Disse steder udpeges med forskellige indeks. Homo-indekset er simpelthen i sin oprindelige form, der dog er forbedret i den amerikanske 2. udgave af bogen, et mål for over- eller underrepræsentation af homoseksuelle par i en region i forhold til USA som helhed. Dette indeks mener han indikerer "Tolerance". Han anvender også blandt andet et Boheme-indeks, der er et mål for andelen af kunstnerisk kreative mennesker. Og "Talent" måles som andelen i en region af personer med en bachelorgrad eller mere! Talent har dog aldrig været identisk med en videregående uddannelse. Det illustrerer alt for godt problematikken omkring sådanne indeks. Man synes ofte at glemme, at der ikke kommer mere ud af dem end det, som man har puttet i dem. Der er flere indeks i bogen, men en dybere kritik af dem vil sprænge rammerne for omfanget af en anmeldelse.

Kapitel 15 har overskriften "Fra social kapital til kreativ kapital". Social kapital, der handler om et tæt sammenhængende fællesskab og samfund, er i modsætning til kreativ kapital mest udbredt i regioner med den mindste befolkningstilvækst. Det giver Florida anledning til at pege på foruroligende tendenser i det amerikanske samfund, nemlig en opsplnitning i to adskilte samfund, hvor "Det ene er kreativt og mangfoldigt – en kosmopolitisk blanding af højteknologiske folk, bohemer, videnskabsfolk og ingeniører, mediefolk og skuespillere", mens "Det andet er et mere tæt, kirkebaseret, ældre civilt samfund af arbejdende folk og landarbejdere".

Kapitel 16 har overskriften "Opbygningen af den kreative region". Kapitlet må karakteriseres som regionalpolitisk rådgivning. Florida fortæller da også, at han i de sidste mange år har arbejdet som konsulent for mange byer, der forsøger at blive

kreative regioner. Hans råd er, at i stedet for at yde økonomisk støtte til virksomheder, stadioner og indkøbscentre må regioner være mere åbne over for mangfoldighed og investere i den form for livsstilstilbud, der appellerer til mange forskellige grupper, ikke mindst dynamiske kreative mennesker.

Kapitel 17, bogens sidste, har fået titlen "Medlemmerne af den kreative klasse må stå sammen". Her sender Florida lidt forvirrende signaler. Missionerer han? Er han en vækkelsesprædikant? Er det et politisk manifest? Eller er det blot hans tankegang, der er diffus? Han indleder med at erkende, at den kreative klasse ikke opfatter sig som en klasse, at mange ikke vil erkende, at der er klasseforskelle og at begrebet klassebevidsthed næsten er forsvundet. Imidlertid mener han, at for den kreative klasse og samfundet "kunne en lille smule klassebevidsthed faktisk være en sund ting". Det "ville hjælpe os til mere klart at se, hvem vi er og hvordan vi relaterer os til andre". Han erklærer herefter, at

Medlemmerne af den kreative klasse i dag er nødt til at indse, at deres økonomiske funktion gør dem til de naturlige – i realiteten de eneste mulige – ledere i det 21. århundrede.

Unægtelig en rendyrket elitær tankegang! Samtidig erklærer han, at medlemmerne af den kreative klasse har en økonomisk interesse såvel som et moralsk ansvar for at reducere classeskellene. Hvordan skal disse forskelle da reduceres? Svaret ser ud til at være, at den slipsefrie arbejdsplads, den kreative fabrik og de gryende kreative regioner er nye organisationsformer, som der skal bygges videre på, så de kan føres ud i alle områder af samfundet. Hvis det er svært at forstå dette budskab, kan man bladre hen til bogens Appendiks C: "Memphis-manifestet", skrevet af "Gruppen De kreative 100", der mødtes i Memphis i 2003. Her efterlader de mange plus ord ingen tvivl om, at "manifest" og ikke "analyse" er den rigtige betegnelse.

Tillægget til den danske udgave af "Den

kreative klasse“ med titlen “Europa i den kreative tidsalder“ er en eksercits i en lang serie af indeks, der sigter på at udvide og tilpasse de koncepter og indikatorer, som blev udviklet til bogens første udgave, således at de kan bruges på Europa. Der foretages sammenligninger mellem 14 EU-lande plus USA, og der fokuseres på vinderne og taberne i den globale kreative økonomi. Konklusionerne bygger på aggregeringer af mange indeks, selvom sammenligninger mellem landene i flere tilfælde må være tvivlsom, når de forhåndenværende data ikke opfylder kravene til sammenlignelighed. Alligevel rangordnes de 15 lande eksempelvis i det aggregerede “Eurokreativitets-indeks“, hvor Sverige er nr. 1, Danmark nr. 5 og Portugal nr. 15. Retfærdigvis må det nævnes, at Florida og Tinagli skriver: “Vores analyse er i høj grad et indledende skridt og forbliver ret foreløbig“.

Trods mine kritiske bemærkninger, ikke mindst om det næsten totale fravær af klasseteoretiske betragtninger, er “Den kreative klasse“ en bog, der placerer sig godt i rækken af de helt nødvendige samfundsanalyser, som ud fra observationer af markante ændringer i livsstilen forsøger at opstille en empirisk funderet teori om et så væsentligt aspekt af social forandring som økonomisk vækst.

Erik Jørgen Hansen
Institut for pædagogisk sociologi
Danmarks Pædagogiske Universitet

Jørgen Elm Larsen: Fattigdom og social eksklusion – tendenser i Danmark over et kvart århundrede

København: Socialforskningsinstituttet 2005
(340 sider).

Set i lyset af den seneste tids intense debat om lighed og ulighed i det danske samfund sat i gang af Socialminister Eva Kjer Hansens udtalelser om, at uligheden er der og gerne må blive større, fordi

den skaber dynamik i samfundet, er denne anden rapport om Socialforskningsinstituttets levekårsundersøgelser, som belyser omfanget af fattigdom og social eksklusion i dagens Danmark, højaktuel.

Hovedformålet med rapporten er ifølge Jørgen Elm Larsen ikke blot at fremlægge empiriske resultater om fattigdom og social eksklusion, men også at redegøre for teorier og begreber om samme. De første fire kapitler af bogen bruges således på at redegøre for og diskutere teoretiske og metodiske aspekter ved undersøgelse af fattigdom og social eksklusion.

Larsens teoretiske udgangspunkt, som han tester empirisk, er et opgør med opfattelsen af, at klasseforskelle i dag er opløste i den forstand, at udbredelse af fattigdom og social eksklusion er demokratiseret og individualiseret i en sådan grad, at tilstandene vil ramme stort set alle i et eller andet eller i lige omfang i løbet af livet (s. 77). Ifølge Larsen er der stadig ekskluderende processer i det danske samfund, som retter sig mod grupper og individer med en bestemt social og kulturel baggrund. Han søger ligeledes at gøre op med forestillingen om, at begrebet fattigdom hører industrisamfundets æra til, og at det derfor kan erstattes af begrebet social eksklusion. Larsen argumenterer for, at der er en klar forskel på begrebet fattigdom og social eksklusion, og at der er brug for begge begreber, fordi de måler forskellige forhold:

Mens fattigdom handler om manglende indkomst og de afsavn og den ikke-deltagelse, der kan følge af mangel på disse ressourcer, så handler social eksklusion om ikke-deltagelse i en bredere forstand (s. 74).

At være socialt ekskluderet er altså ikke blot et spørgsmål om mangel på indkomst eller materielle ressourcer, og socialt ekskluderede er ikke blot at finde blandt samfundets “udstødte“ (fx alkoholikere, hjemløse, sindslidende og kriminelle), men også i en del af normalbefolkningen. Et individ defineres som ekskluderet

deret, hvis hun eller han ikke deltager i centrale samfundsmæssige aktiviteter, og Larsen har her valgt at fokusere på områderne økonomi og forbrug (relativ fattigdom), sociale relationer, faglig og politisk deltagelse, fritidsaktiviteter og helbredsforhold.

En sådan konstruktion er selvfølgelig ikke objektiv, hvilket Larsen også selv påpeger, idet den på den ene side udpeger bestemte områder som en afgørende del af et "godt liv", og på den anden side udvælger bestemte variable som måleenheder inden for disse områder. Faren er, at "social inklusion" sættes lig med den herskende samfundsmæssige logik og dermed kommer til at reproducere eksisterende magtforhold og herskende gruppers præmisser for, hvad der er anerkendelsesværdigt kontra ikke-ankendelsesværdigt. Larsen argumenter her ganske overbevisende for, at de udvalgte områder og de variable, der indgår, generelt set er basale for de fleste mennesker i det danske samfund (s. 90).

Rapportens hovedresultater (kapitel 6-8) er, at langt de fleste danskere har fået markant bedre levekår i 2000, end de havde i 1976:

Det danske samfund har i dag en anden fordeling af ressourcerne end tidligere. Levekårsmæssigt tegner der sig et billede med en lille elite, en stor majoritet af inkluderede og økonomisk og socialt velstillede, en noget mindre midtergruppe, som klarer sig rimeligt, og en lille minoritet af ekskluderede, som er ringe stillet på en række områder (s. 10).

Andelen af ekskluderede lå i 2000 på 2,3 %, hvilket er mere end en halvering. 13 % af den danske befolkning er relativt økonomisk fattige (beregnet ud fra en kombination af årlig bruttoindkomst i familien og familiens rådighedsbeløb) og heraf er 8 % relativt fattige i den forstand, at de også lider afsavn i form af fx ikke at have råd til at købe mad, medicin, betale regninger, gå til tandlæge osv. (s. 11). Til gengæld

er konklusionen, at der er blevet større afstand mellem de inkluderede og de ekskluderede, og at risikoen for at være udsat for både fattigdom og social eksklusion langt fra fordeler sig tilfældigt i den danske befolkning: Enlige mødre, arbejdsløse kontanthjælpsmodtagere og etniske minoriteter er især udsatte grupper. Og enlige forsørgere, arbejdsløse, førtidspensionister, etniske minoritetsgrupper og ufaglærte arbejdere har øget sandsynlighed for social eksklusion på et eller flere levekårsområder, ligesom at man, hvis man tidligere i livet har været ekskluderet, har større sandsynlighed for at blive det igen (s. 12-13).

Den klare styrke ved rapporten er, at den i tillæg til at redegøre for udbredelse af fattigdom i Danmark og dermed at gøre status i forhold til velfærdssamfundets bestræbelser på at udligne materielle og økonomiske forskelle, peger på mere omfattende centripetale og centrifugale processer i det danske samfund, som medvirker til at udstøde og udelukke bestemte samfundsgrupper og individer fra og inkludere andre i samfundslivet, og den underminerer på overbevisende og nuanceret vis myten om "det klasseløse samfund". Som Larsen fastslår, fører det at tilhøre en af de sårbare grupper, som fx enlige mødre, førtidspensionister eller arbejdsløse, langt fra i sig selv til eksklusion: Det er kun når der gennem længere tid eksisterer en særlig sammensætning af risikofaktorer, at sandsynligheden for social eksklusion er høj. Men denne risiko er altså ikke demokratiseret eller tilfældigt fordelt, men knytter sig i særlig grad til samfundsmæssige grupper, der traditionelt bliver opfattet som nederst i det samfundsmæssige hierarki.

Selvom det altså i høj grad er lykkedes at skabe en bedre materiel levestandard for de fleste, er dette ikke ensbetydende med, at alle deltager på lige fod i samfundets aktiviteter – tværtimod – men de uligheder, som fordeler sig systematisk i den danske befolkning i dag, er af en anden og mindre åbenlys karakter end tidligere tiders dybe skel mellem rig og fattig. Efter min mening er nogle af de mest tanke-

vækkende resultater i rapporten dem, som peger hen imod strukturelle forskelle i befolkningens psykiske og biografiske livschancer. Fx at der er en klar overvægt af inkluderede blandt dem, hvis forældre begge havde en uddannelse (s. 139). Et kvantitativt studie af social eksklusion kan, som Elm Larsen flere steder understreger, ikke stå alene i undersøgelsen af disse uligheder. Fx kan det ikke artikulere de subjektivt oplevede moralske krænkelser og følelser af at være "udenfor", som følger med eksklusionen, ligesom det – taget i betragtning den vægt, der stigende grad lægges på at have "de rigtige forbindelser" – fx kan være problematisk at indfange de uligheder i sociale ressourcer, der eksisterer i den danske befolkning ved hjælp af et indeks bestående af 11 variable (s. 294), som stort set begrænser sig til at måle på kontakt med den nærmeste familie, og om man har "nogen venner".

Rapporten udgør et solidt udgangspunkt for videre studier, og det er forfriskende, at Larsen forholder sig kritisk til realpolitikken store indflydelse på levekårene og deres fordeling og direkte anbefaler brede og forebyggende politikker, som sigter mod en større grad af inklusion. Han argumenterer fx for et "rummeligt arbejdsmarked", hvor man ikke blot fokuserer på det enkelte individs præstationer, men anerkender de strukturelle barrierer, som forhindrer arbejdsløses inklusion på arbejdsmarkedet (s. 258-261), ligesom aktiveringspolitikken får et kritisk ord med på vejen som en "tvang til inklusion via beskæftigelse" (s. 246). En fare ved begrebet social "eksklusion", hvis positive modsætning er "inklusion", kan således være, at man definerer flertallets aktiviteter som den efterstræbelsesværdige normaltilstand og ikke tager stilling til deres normative begrundelse – man kan spørge, om man skal deltage (på fx arbejdsmarkedet) for enhver pris? Tilskyndelsen til social inklusion kan netop slå over i tvang, og den sociale eksklusion blive et grundlæggende træk ved samfundets indretning og funktionsmåde.

Jeg er imidlertid ikke enig i den skelnen, Larsen – idet han følger Nancy Fra-

ser – laver mellem "omfordelingspolitik", som skal ses i forhold til samfundets økonomiske orden, og "identitets- og anerkendelsespolitik", som handler om stigmatiserede gruppers kamp for empowerment og inklusion og skal ses i forhold til samfundets statusorden. Hvis man skelner mellem anerkendelsespolitik og omfordelingspolitik, mister man et vægtigt argument til retfærdiggørelse af det normative grundlag for overhovedet at skulle omfordele, som socialministeren fx lige har sat spørgsmålstegn ved. Hvorfor overhovedet stræbe efter økonomisk lighed? Et differentieret anerkendelsesbegreb (fx Axel Honneths) understreger samfundsmedlemmets behov for og ret til anerkendelse både som et individ, der er værd at elske (privatsfæren), som individ, der har visse rettigheder på lige fod med andre (den retslige sfære), og som har en betydning for et værdifællesskab (den solidariske sfære). Den måde, man vælger at omfordele på i det danske samfund, hænger sammen med, i hvor høj grad man anerkender bestemte grupper af mennesker som havende en værdi for samfundet og som værende individer med rettigheder på lige fod med andre. Omfordeling af goderne er derfor ikke blot et økonomisk spørgsmål, men også i høj grad en kamp om, hvad der er anerkendelsesværdigt.

Fattigdom og social eksklusioner utroligt spændende læsning og velfunderet forskning med mange interessante fund ud over dem, der er inddraget her. Bogen, der bl.a. henvender sig til samfundsforskere, politikere, embedsmænd og studerende, behandler grundlæggende sociologiske problemstillinger som fx spørgsmålet om samfundets sammenhængskraft og social arv ud fra et rigt empirisk materiale. Den bidrager til at nuancere den aktuelle socialpolitiske debat og kan klart anbefales.

Mie Engen
Rigshospitalet

Peter Høilund og Søren Juul: Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde

København: Hans Reitzels Forlag 2005
(178 sider)

Peter Høilund og Søren Juul, fra Roskilde Universitetscenter, har skrevet en bog om deres undersøgelse af dårligt stillede borgers møde med det offentlige sociale system (socialarbejdere og socialforvaltninger). Undersøgelsen bygger teoretisk på den tyske sociolog Axel Honneths anerkendelsesteori, og metodisk på „dybtgående kvalitative interview med i alt 25 dårligt stillede borgere med en langvarig og kompleks socialhistorie“. Derudover har Høilund og Juul kigget i sagsakter (journaler), interviewet socialarbejdere, socialfaglige og administrative ledere samt lokale socialpolitikere.

Det centrale spørgsmål i deres bog er at finde ud af: „... hvad der i praksis hindrer, at en borger, der kontakter en socialforvaltning, oplever, at han eller hun bliver set, hørt og forstået“. Deres hovedpointe er, at det sociale arbejde i mange tilfælde mislykkes, især over for de dårligst stillede borgere.

Høilund og Juul påviser gennem deres undersøgelse flere problemer og ulovligheder i den kommunale sagsbehandling. Flere steder overholdes retssikkerhedsloven ikke, tavshedspligten tilsidesættes og socialarbejdernes vurderinger er uklare. Gennem udvalgte citater illustrerer forfatterne, hvordan det føles for borgerne at blive uretmæssigt behandlet, og dermed medvirker forfatterne til at tydeliggøre, hvor vigtige de processuelle elementer i mødet med systemet er: herunder tonen, indfølingen, lydhørheden etc. hos socialarbejderne som myndighedsudøvere. Som de skriver:

Mange af de borgere, som vi har talt med, oplever, at de ikke bliver taget alvorligt, at socialarbejderen ikke lytter til dem eller prøver på at forstå dem. Man kan sige, at disse borgere i større eller mindre

grad er usynlige for socialarbejderne, selvom de fysisk er til stede.

Forventninger om rettigheder eller venskab?

Høilund og Juul argumenterer med Honneth for, at mennesket har behov for anerkendelse i tre sfærer. Den første er privatsfæren, hvor anerkendelsen består af kærlighed fra familie og venner. Dernæst er der den retslige sfære, med tildelelse af samme rettigheder som andre borgere. Den tredje er den solidariske sfære, som dækker kulturelle, politiske og arbejdsmæssige fællesskaber. Med denne teoretiske forståelse er der tale om en krænkelse, når borgeren ikke mødes med den anerkendelse, vedkommende forventer. Dette må samtidigt betyde, at mennesker uden de store forventninger om at blive anerkendt ikke så let føler sig krænket. Denne teoretiske logik kan for os at se, være medvirkende til at skjule eventuel social ulighed.

At mangel på forventet anerkendelse er lig en krænkelse gør det muligt, at borgeren kan være krænket samtidig med, at det sociale system har opfyldt sin målsætning. Der kan med andre ord være målsætninger i det sociale system og i lovgivningen, der står i modstrid med borgerens forventninger. Og det er endvidere et åbent spørgsmål, om det er hensigten med det sociale system at indfri borgerens forventninger. Dermed ikke sagt, at borgerens krænkelseserfaringer ikke er reelle eller vigtige at få frem, vores pointe er blot, at med den teoretiske definition af krænkelse, kan de både henføres til den konkrete socialarbejder, borgeren møder, men i lige så høj grad til en divergens mellem det sociale systems målsætninger og borgerens forventninger.

Høilund og Juul ønsker som sagt at italesætte socialt dårligt stillede borgers krænkelseserfaringer fra mødet med det sociale system, og de påviser, at flere borgere har følt sig krænket. Forfatterne berører selv perifert, hvorvidt der er grænser for anerkendelse. De nævner fx det oplagte eksempel, at borgerens kriminelle

handlinger ikke skal anerkendes. En mere dybtgående diskussion og definition af begrebet anerkendelse ville have været at ønske, eller en konkretisering af, hvad, og hvordan der skal anerkendes, og hvem der skal anerkende. Når denne diskussion synes relevant, er det ikke mindst fordi forfatterne skyder skylden for borgernes krænkelser erfaringer på dømmekraften i det sociale system, en dømmekraft, der (ifølge forfatterne) ikke anerkender borgerne. Om det er muligt at lave denne slutning, at borgerens subjektive krænkelser erfaringer skyldes en ikke anerkendende dømmekraft i systemet, måtte gerne have været diskuteret i bogen, da denne sammenhæng ikke synes indlysende.

Mangel på konflikt, samt et utopisk ideal som rettesnor Højlund og Juul formulerer i bogen et ideal for hvordan socialt arbejde skal udføres, hvis krænkelser og disrespekt skal minimeres. Med udgangspunkt i Frankfurterskolens forestillinger om universel etik og humanisme som utopisk mulighed vender Højlund og Juul dog blikket væk fra det empiriske i deres søgen efter 'godt socialt arbejde'. De empiriske analyser anvendes til at påvise 'det fejlslagne', men i formuleringen af ideallet er det helt overvejende det teoretiske apparatur, der bringes i stilling. Dermed bliver det normative 'gode' en utopisk teoretisk konstruktion uden egentlig afsæt i det empiriske materiale.

En konsekvens af det teoretiske udgangspunkt, der opererer med en transcendent retfærdighedssans, er, at konflikter og interesse modsætninger bliver usynlige. Det får ikke kun betydning i forhold til bogens forståelse på individuelt niveau, men også i forhold til såvel det institutionelle og det samfundsmæssige niveau. På det institutionelle niveau formulerer forfatterne et ideal om en institutionel dømmekraft – i ental – hvilket ikke levner plads til kampe og forskelligheder i praksisfeltet. Samme problem gør sig gældende i forhold til det omgivende danske velfærdssamfund, der beskrives som

'sygt' og 'kørt af sporet', altså en systemisk forståelse, der ikke inkluderer en anerkendelse af interessekonflikter og politiske kampe som drivkraft.

Humanisme eller faglig praksis?

Højlund og Juul trækker som nævnt på en normativ teori, og bogen er da også fyldt med moralske og etiske vurderinger. Forfatterne beskriver fx de gode viljer hos socialarbejderne:

de udbredte krænkelser i socialt arbejde skyldes hverken, at socialarbejderne er ondskabsfulde eller dumme. Tværtimod findes der næppe mere humanistisk indstillede mennesker end netop socialarbejdere. Når de gode viljer er i overtal, hvordan kan det så være at det alligevel står så dårligt til?

De ulovligheder, de konstaterer, findes i sagsbehandlingen, bedømmes på en moralsk skala, og betegnes 'manglende anerkendelse' af borgeren. Vi mener en anden tolkning ligger lige for: at manglende kendskab til lovgivningen, overtrædelse af tavshedspligten, fejlagtig opfattelse af at kende borgerens situation og behov uden dialog med borgeren, må forstås som ufaglig praksis. Men Højlund og Juul beskæftiger sig kun i begrænset omfang med, hvad man kan betegne som faglighed hos socialarbejderne.

Socialarbejderes ønske om at gøre en forskel og lyst til at fungere som klientens advokat sættes i den offentlige debat i dag ofte i tale som omklamrende, fastholdende og klientgørende. Det er blandt andet denne diskurs, som Højlund og Juul går imod i deres bog, når de påpeger, at etik og anerkendelse af borgeren blandt socialarbejderne og i det sociale system er vigtigt, og det har bestemt sin berettigelse. Men at gøre standarden for det sociale arbejde til et spørgsmål om etik og moral er uhensigtsmæssigt, idet vejen til godt socialt arbejde derved kommer til at gå via socialarbejdere af en bestemt moralsk beskaffenhed. Vi mener derimod, at man

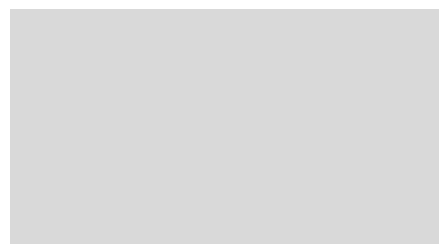
skal rette blikket mod en styrkelse af fagligheden i indsatsen, bedre vilkår for at udfolde og reflektere over faglighed og en revitalisering af socialarbejdernes rolle som socialpolitisk aktør. Faglig praksis kan netop ikke alene knyttes an til personlige egenskaber, holdninger eller vilje.

Praksis og forskning –
anerkendelse i relationen?

Høilund og Juuls bog har givet anledning til debat, ikke mindst i socialrådgiverkredse. I bladet *Socialrådgiveren*, hvor debatten blandt andet har været ført, har tonen været skarp. En kritik handler om, at bogen giver indtryk af, at forfatterne har lavet konklusionerne på forhånd og alene anvender det empiriske materiale som eksempler til illustration - en kritik som Høilund og Juul ikke overraskende modsætter sig i deres svar. En anden kritik retter sig mod, at forfatterne på den ene side plæderer for, at etik og jura skal have større autoritet, mens de på den anden side forholder sig afstandstagende og yderst kritisk til to grundlæggende elementer i lovgivningen, nemlig selvforsørgelsestanken og arbejdsmarkedsorienteringen. En tredje kritik handler om, at bogens anerkendelsesfokus skrider til fordel for et krænkelserfokus, og at Høilund og Juul i deres påvisning af krænkelser af klienter ender med selv at krænke - ikke klienterne men udøverne af socialt arbejde. En sidste debat, som er værd at fremhæve, er den kritiske forskningsrelation til praksis. Næstformanden i Dansk Socialrådgiverforening skriver afslutningsvist i sit 'personlige partsindlæg' til Høilund og Juul, at forskere og praktikere har brug for hinanden: „husk det næste gang - hvis I bliver lukket ind...“. En tilsvarende problematisering blev rejst i oktobernummeret 2004 af Dansk Sociologi, hvor Henriksen & Prieur i et review-essay om Järvinen og Mik-Meyers forskning inden for socialt arbejde, pegede på nødvendigheden af en konstruktiv dialog mellem praksis og forskning, samt på risikoen for at dørene til praksis bliver smækket i i hovedet på

forskerne. Vi mener, forskere må forbeholde sig retten til at være kritiske, men det er samtidig nødvendigt, at udgangspunktet er en anerkendelse af praktikerne og de vilkår og kontekstuelle betingelser, deres arbejde finder sted under.

Dorte Caswell &
Matilde Høybye-Mortensen
AKF

Dorte Effersøe Gannik:
Social sygdomsteori – et
situationelt perspektiv.

Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur
2005 (390 sider).

Social sygdomsteori – et situationelt perspektiv er en forkortet og redigeret udgave af Ganniks doktordisputats: *Situationel sygdom. Fragmenter til en social sygdomsteori baseret på en undersøgelse af ryglidelser*, udgivet på samme forlag i 1999. Hovedformålet med begge bøger er at vise, hvorledes sygdom ikke nødvendigvis er en fast defineret egenskab ved en person, men udspiller sig i et samspil mellem person og situation. Det empiriske udgangspunkt er således hverdagslivets symptomer og ikke lægelige diagnoser. Når bogens hovedtitel er ændret fra disputatsens *Situationel sygdom* til *Social sygdomsteori*, forekommer det velvalgt, da bogen ikke bygger på direkte observationer af sygdomshandlinger.

Gannik har som case valgt en udbredt folkesygdom: ryglidelser. I den sidst-udkomne bog forekommer selve sygdommen imidlertid ikke i titlen. Der kan naturligvis være forlagsstrategiske begrundelser for dette, og denne nye og kortere udgave sigter ganske givet imod en bre-

dere læserskare. Men der synes også med bogens såvel empiriske som teoretiske bidrag at være grundlag for at generalisere resultaterne til andre sygdomme, som ikke er akut helbredelige. Når bogen med empiri tilbage fra 1980'erne kan genudgives – om end i en ny form – så bekræfter det kun, at materialet har en betydelig generaliseringsværdi.

Bogen er ikke blot en forkortet, men også opdateret udgave af disputatsen. De nyeste data om ryglidelsers udbredelse i Danmark optræder sammen med referencer til nyere litteratur. Endvidere er der fraseret en række akademiske begrundelser, forbehold m.v., som bør optræde i en disputats, men også har gjort det meget tungt at læse den. Bogens struktur er fastholdt. Dog er to kapitler slået sammen til ét, og den nye udgave består således af ti kapitler.

Efter et forord og en sammenfatning indledes bogen med undersøgelsens baggrund, formål og videnskabsteoretiske betragtninger på forskellige sygdomsmodeller. I kapitel 2 diskuteres sociologiske og antropologiske teorier – også nyere – om „sygdomsadfærd“. Metoderne (spørgeskemaer og interviews) præsenteres i kapitel 3, og der redegøres for undersøgelsens „metodepluralistiske“ perspektiv i lyset af en epidemiologi-kritik. Omfang og andre tankevækkende, faktuelle beskrivelser af ryglidelse i Danmark kan der læses om i kapitel 4, mens kapitler 5-8 har Ganniks egen empiri om ryglidelse som omdrejningspunkt. Disse fire kapitler er opdelt i „Folkelige sygdomsopfattelser“, „Folkelige sygdomshandlinger“, „Mænd, kvinder, kønsroller og sygdom“ og „Sygdom og arbejdsvilkår“. Af disse overskrifter fremgår det, at bogen omfatter individuelle reaktioner og handlemønstre, der relateres til køn, familie og arbejde.

I kapitel 9 syntetiseres de forudgående analyser ved hjælp af generelle sociologiske teorier og begreber som klasse, livsform og kapital. Konklusionen i kapitel 10 skitserer en social sygdomsteori på baggrund af de forudgående kapitler, men

peger også på feltet mellem symptomopmærksomhed og sygdomshandling, som bør være genstand for videreudvikling af en teoretisk forståelse for handlingens betydning for sygdom. Ganniks arbejde og hendes mangeårige sociologiske forskningserfaring inden for almen praksis-området giver hende ydermere i det afsluttende kapitel anledning til at foreslå handlingsrettede tiltag i et sundhedsvæsen, der i lyset af undersøgelsen bør være mere lægmands- og 'situationelt' orienteret.

På trods af en nyttig bearbejdning og gennemskrivning af disputatsen fra 1999 er Gannik ikke gået på kompromis med hensyn til den akademiske fremstilling. For den akademiske læser kan det være befriende, at den ikke er forsøgt populariseret, om end sproget er komprimeret, og der optræder (for) mange forkortelser og henvisninger til tidligere og senere i bogen. For den ikke-akademiske læser, der sandsynligvis ikke vil komme hvert et ord igennem, kan der vælges relevante kapitler ud. De kan sagtens læses hver for sig. Dog er det en skam, at et vigtigt kapitel som kapitel 2 fremstår komprimeret og visse steder indforstået, da der i den kritiske gennemgang af sociologiske teorier om sygdom ikke kun ligger vægtige begrundelser for bogens relevans, men også er stof for studerende og andre 'kødelige' i form af vigtige generelle teorier at få nødvendigt indblik i, når man er i berøring med sygdomsmæssige problemstillinger.

Gannik formår med sit righoldige materiale at vise kompleksiteten i sygdomshandlinger for kronisk syge (se især kapitel 6) og får i øvrigt problematiseret gængse opdelinger mellem eksempelvis akut og kronisk sygdom og 'disease' og 'illness' (se især kapitel 2 for sådanne begrebsdiskussioner). Hendes videnskabsteoretiske afsæt i socialkonstruktivisme, interaktionisme og kritisk psykologi fungerer udmærket som fundament for de metodepluralistiske intentioner. Men hele paletten benyttes desværre ikke, når Gannik kun trækker på et begrænset metode-repertoire. Dette er dog prak-

tisk forståeligt, da det ville have øget den i forvejen enorme mængde empiriske arbejde, hvis sygdomshandlinger skulle være undersøgt i situationen/-erne.

Derfor er en mere substantiel og videnskabsteoretisk indvending, at Gannik amputerer det menneske- og samfundssyn, hun lægger til grund for undersøgelsen ved kun at nævne to tredjedele af Berger & Luckmanns socialkonstruktionistiske perspektiv: mennesket er et socialt produkt; samfundet er et menneskeligt produkt. Berger & Luckmanns sociologi raffineres nemlig af yderligere en dimension: mennesket som en biologisk organisme. Således skriver de i *Densamfundsskabte virkelighed*, Lindhardt & Ringhof 1979, s. 211:

“Dens [verdens] grænser er lagt af naturen, men når denne verden først er opbygget, virker den tilbage på naturen. I dialektikken mellem naturen og den socialt opbyggede verden bliver den menneskelige organisme selv omformet. I denne samme dialektik skaber mennesket virkelighed, og skaber dermed sig selv.”

Forud for dette påpeger Berger & Luckmann således „det biologiske grundlags modstand mod at blive formet socialt“ (ibid s. 210) og en „vægning“ i kraft af det, de kalder for en „indre dialektik mellem identiteten og dens biologiske grundlag“ (ibid), som kan være central netop i sygdomssituationer, hvor mennesket og ej heller samfundet frit kan forme.

Denne indvending er derfor ikke blot én, der er lukket inde i et akademisk elfenbenstårn, men har også nogle praktiske konsekvenser. Isærdeleshed for, hvorledes man kan forstå og dermed håndtere sygdom (som ikke kun noget situationelt formet, men også noget biologisk formet og i hvert tilfælde noget, der er formet over generationer ved 'nedarvet' kropslig habitus). Men også for, om det for samfundsvidenskabsfolk alligevel er lade-sig-gøreligt at samarbejde med 'konven-

tionelle' læger ved at integrere relevante aspekter af biomedicinske sygdomsmodeller? Eller med andre ord, om samfundsvidenskabsfolk er færdige med at afsondre sig fra for i stedet at kunne forsone sig med legemlige og biologiske vilkår (som naturligvis ikke er uforanderlige og adskilt fra det sociale; hos medicinske antropologer som N. Scheper-Hughes og M. Lock samt sociologer som Loïc Wacquant, S. Williams, G. Bendelow, N. Crossley kan ses væsentlige bidrag til forsøg på en sådan forsoning). Trods (gen)teknologiske landvindinger er folk med ryglidelser og andet stadigvæk bundet af legemlige muligheder og begrænsninger. Og deres sygdomshandlinger kan i forlængelse af dette heller ikke forstås udelukkende ud fra det, de siger, de gør eller har gjort. Og her er vi tilbage ved den metodepluralistiske relevans ...

Faktisk påpeger Gannik i bogens sidste kapitel, at social sygdomsteori og biomedicinske modeller skal „samarbejdes og integreres“. Men det har ikke været denne bogs opgave, for som hun skriver:

“Den sociale sygdomsteori indeholder således ikke en afvisning af, at sygdom og krop har en fysisk side, men den fysiske side, 'patologien', står i et, tildels ukendt, udvekslingsforhold med de forhold der er indeholdt i social sygdomsteori.“ (s. 356)

Alt dette giver anledning til igen at nævne Ganniks afsluttende påpegning af feltet mellem symptomopmærksomhed og sygdomshandling som en væsentlig genstand for *videreudvikling* af en teoretisk forståelse for handlingens betydning for sygdom.

Social sygdomsteori giver et uundværligt afsæt for en sådan videreudvikling. Som Niels Kristian Rasmussen skrev i *Dansk Sociologi*, nr. 3, 1999 om doktordisputatsen, så er også denne bog „en kraftpræstation“. Den er simpelthen et gedigent, stort, vedholdende og vigtigt stykke arbejde, der skal læses for sit bidrag til en udvikling

af sygdomsbegrebet og for sit læg-
perspektiv på sygdom. Den kan derfor
anbefales til forskere, undervisere, stu-
derende, kronisk syge, pårørende og
andre, der har savnet en nuanceret frem-
stilling af ikke kun, hvad sygdom er, men
især hvorledes sygdom håndteres af de
syge selv. Den – eller dele af den - burde
være obligatorisk læsning for studerende
og undervisere i videregående
sundhedsuddannelser samt for forskere
på forskningsinstitutioner med fokus på
sundhed og sygdom. For ikke at nævne
sundhedspolitikere samt andre aktive i
planlægningen af strukturreformens
manifestationer i sundhedscentre,
hospitalernes arbejdsdelinger m.v.

Inge Kryger Pedersen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

B O G N O T E R

Preben Etwil:

Det foranderlige samfund.

København: Frydenlund 2005 (187 sider)

Denne bog er efter forfatterens eget udsagn at betragte som et indlæg i den danske dagsaktuelle kultur- og værdidebat og omhandler, hvilke værdier man støtter, forstår eller afskyr og om retten til at træffe selvstændige valg herom. Den forsøger gennem en samfundsvidenskabelig optik med korte afstikkere til bl.a. Easton, Dahl, Giddens, Bourdieu, Foucault, Habermas, Beck, Weber, Durkheim, Machiavelli, Bourdieu og Bauman at belyse en mangfoldighed af klassiske problemstillinger eller nyere konfliktfelter med dybe rødder og højt kompleksitetsniveau, som også har optaget sociologer i efterhånden en menneskealder. Spørgsmålet er så, om det lykkes for bogen at kaste opklarende lys herover. Svar følger. Forfatteren er cand. polit. og kontorchef i Danmarks Statistik, Preben Etwil, og igennem bogens otte kapitler belyser og beskriver han bl.a. temaer som demokrati og politik, magt, velfærd, offentlighed, risiko, religion, fællesskab og solidaritet samt fundamentalisme. Bogens grundperspektiv, som allerede kan aflæses af titlen, er, at vi lever i et foranderligt, komplekst og dynamisk samfund, hvor hastigheden og den gennemgribende karakter af sociale, politiske, økonomiske og ideologiske forandringer nødvendiggør en aktiv stillingtagen til de centrale problemstillinger, som konstant rejser sig. Som sådan når bogen ud i alle afkroge af de samfundsvidenskabelige univers, og forfatteren forsøger ihærdigt at holde alle trådene samlet, også selv om kapitlerne, efter forfatterens opfattelse, kan læses uafhængigt af hinanden. Det er en prisvær-

dig, men også halsbrækkende udfordring, som bogen giver sig i kast med. Ganske vist udtrykte Karl Marx engang, at menneskeheden kun stiller sig selv opgaver, som den er i stand til at løse. Etwil har måske været for ambitiøs i den opgave, som han stiller sig selv gennem bogen, og mange af diskussionerne i *Det foranderlige samfund* forbliver enten forholdsvis uafklarede eller rejser lige så mange spørgsmål, som den er i stand til at svare på eller afklare. Om bogen overhovedet er en sociologibog eller ej er vanskeligt at vurdere. Den har ikke en decideret rød sociologisk tråd, og bogen vil altså for meget i forhold til, hvor dybdegående den bliver i sine hovedpointer. Derfor bliver den for overfladisk i mange af de tema-behandlinger, som ellers præsenteres med stor indlevelse. Men som en fin oversigtsbog over centrale klassiske og nyere problemstillinger kan bogen anbefales til introducerende undervisning i fag som sociologi, historie, politik og administration samt pædagogik enten på det første år af de samfundsvidenskabelige uddannelser eller på seminarier og CVU'er. Bogen, der i den akademiske verden har noget så alternativt som et meget personligt præg og er helt og aldeles upretentiøs, vil dog næppe kunne anvendes konstruktivt eller med det store afkast på mere avancerede uddannelsesniveauer.

Michael Hviid Jacobsen
Aalborg Universitet

Keith Tester & Michael Hviid
Jacobsen:
Bauman Before Postmodernity.
Invitation, Conversations and
Annotated Bibliography 1953-
1989.

Aalborg: Aalborg Universitetsforlag 2005 (226
sider)

Alle med den mindste interesse for sociologi ved, at Bauman er en af vor tids mest indflydelsesrige sociologer med et skarpt og kritisk blik for aktuelle samfundsmæssige udviklingstendenser. De fleste er også bekendt med, at Bauman er eksileret polsk sociolog af jødisk herkomst, der siden begyndelsen af 1970'erne har arbejdet og levet i England. Det er næppe heller undgået nogens opmærksomhed, at Bauman er uhyre produktiv med mere end en snes bøger og et utal af artikler bag sig, siden han for alvor trådte ind på scenen i 1980'erne. Det er derfor en overordentlig krævende opgave alene at følge med i denne del af Baumans vidtfavnende forfatterskab. Spørger man dernæst om, hvad Bauman beskæftigede sig med fagligt før eksilet og før gennembruddet som (post)modernitetsteoretiker, vil mange have renonceret og vedstå, at det kender de ikke meget til. Det beskedne og usikre kendskab til Bauman tidligere indsats kan der nu rådes bod på med ovennævnte bog.

Som titlen udsiger, er der netop tale om en præsentation af Baumans virke før vi lærer den Bauman at kende, som vi kender i dag. Tester og Jacobsen leverer indledningsvis en glimrende præsentation af Bauman som 'den fremmede og outsideren i vor midte', om hans omtumlede tilværelse, faglige inspirationskilder, milepæle og centrale træk i forfatterskabet med en stærk understregning af, at Bauman vedvarende beskæftiger sig med spørgsmål om orden og ambivalens, moralsk forpligtethed, menneskelig lidelse, frigørelse og håb - en 'håbets utopist'. Eller som Bauman selv formulerer det i et interview med Madeleine Bunting for et par år siden: "Why do I write books? Why

do I think? Why should I be passionate? Because things could be different, they could be made better. My role is to alert people to dangers, to do something" (cit. side 34).

Tester og Jacobsen har disponeret bogen således, at én sektion omhandler (engelsksprogede) artikler skrevet i 1960'erne, en anden sektion artikler skrevet i 1970'erne og en tredje sektion artikler fra 1980'erne. Det drejer sig om henved et halvt hundrede artikler skrevet i løbet af disse 30 år. Tester og Jacobsen fravælger at omtale Baumans engelsksprogede bøger, idet de finder, at dette ikke kan gøres bedre end i Peter Beilharz bog *Zygmunt Bauman: Dialectic of Modernity* og anfører samtidigt beskedent, at deres eget bidrag er at se som en usædvanlig lang fodnote til Beilharz' bog.

Hver af de tre sektioner indledes med en (e-mail baseret) samtale eller korrespondance med Bauman, hvor han forholder sig til tiårets faglige indsats, men også om at vælge eksilet, hvad dette indebærer og herunder forventningerne til en 'dissident. Herefter følger den kommenterede gennemgang af tiårets artikler, hvor det for 1960'ernes vedkommende er interessant at notere sig, at Bauman her beskæftiger sig med klassiske sociologiske problemstillinger om ungdom og uddannelse, men selvsagt også om den reelt eksisterende socialisme i Polen. Et enkelt bidrag: „Macrosociology and Social Research in Contemporary Poland“ fremmaner på en og samme gang det ironiske og tragiske i Baumans akademiske virke, idet artiklen bliver publiceret næsten på dato på det tidspunkt i foråret 1968, hvor Bauman bliver forvist fra det akademiske miljø i Polen.

Hvad angår 1970'erne er denne sektion meget rammende betitlet: „In the Shadow of Socialism“, hvor flere af bidragene og ligeså den indledende korrespondance beskæftiger sig med forholdene i Østeuropa, socialismen i Vesteuropa, The New Left og, i artiklen „Social Dissent in the East European Political System“, revolutionen set som en mulighed anskuet

i en historisk sammenhæng. Andre bidrag beskæftiger sig med strukturalisme, semiotik, etnometodologi og kultur. Vi bliver orienteret om artiklen „Between State and Society“, hvor Bauman i dialog med Reinhard Bendix (og Weber) for første gang reflekterer over 'moderniteten' med blikket rettet mod både Øst- og Vesteuropa. Det er tillige interessant at blive gjort opmærksom på Baumans dybe fortrolighed og optagethed af både Norbert Elias og Simmel i omtalen af artiklen „The Phenomenon of Norbert Elias“.

I sommeren 1980 går skibsværftsarbejderne i Gdansk på barrikaderne og kræver reformer, og i november 1989 bliver vi vidner til Murens fald i Berlin. Bauman fastholder gennem 1980'erne sin interesse for udviklingen i Østeuropa og skriver flere artikler herom. I 1989 publicerer Bauman en artikel „Poland: On Its Own“, hvor han diskuterer muligheden for 'Glasnost' og 'Perestroika' i Polen og forholder sig skeptisk og pessimistisk hertil. Få måneder senere falder Muren i Berlin, og Bauman vedstår andet steds, at han også blev såre overrasket herover og ikke havde forventet en så hurtigt accelererende udvikling. I et bidrag med den sigende titel „The Importance of Being Marxist“ i et jubilæumsskrift til Tom Bottomore (1987) vedstår Bauman sin livslange optagethed af Marx og dybe respekt for marxisten Tom Bottomore. Dette samtidig med, at Bauman forholder sig særdeles kritisk til „all these alternative modes of 'being Marxist' [that] involve and demand, as it were, tuning to the latest fad, exegesis of the pronunciations of the most recently crowned idol, chasing the themes everyone else chases at the moment, only to join another hunt before the former is over, always following the loudest-barking hounds“ (cit. side 170). Andre bidrag foregriber de to bøger *Legislators and Interpreters* og *Modernity and Holocaust*, der for alvor gør Bauman kendt i slutningen af 1980'erne. En af de artikler, jeg har tænkt mig at få fat i - inspireret af Tester og Jacobsens omtale heraf - er: „Strangers: The Social Construction of

Universality and Particularity“ fra 1988.

Bogen slutter med endnu nogle opsamlede betragtninger over Baumans indsats, hans forpligtethed over for grundlæggende menneskelige værdier, som disse kommer til udtryk i „human dreams, striving, ideas, hopes“, som han formulerer det i sin tiltrædelsesforelæsning ved universitetet i Leeds i 1972. Hertil en stærk understregning af sociologiens forpligtelse på vedvarende at gøre opmærksom på de forhold, der krænker disse grundlæggende menneskelige værdier.

Tester og Jacobsens bog er således særdeles informativ om Baumans virke, for 'postmodernismen' kommer på dagsordenen - et begreb og et 'buzzword', som Bauman iøvrigt forholder sig udtalt skeptisk til i sin korrespondance med Tester og Jacobsen. Vi bliver imidlertid også betydelig klogere på hele forfatterskabet og Bauman som menneske gennem denne personlige korrespondance. Bogen kan med andre ord stærkt anbefales, og vi kan tillige se frem til bogen *Bauman Beyond Postmodernity*, som Tester og Jacobsen annoncerer vil udkomme i 2006.

Allan Madsen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet